

ШЫБН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 79 (17216)

2006 чылдың
ИЮЛЬ 6,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.30.
Садар өртээ 4 рубль.

Абитуриент-2006

Эртем-билигже шылгалдалар

Чурттуң янзы-бүрү дээди өөредилге черлеринче кирериниң шылгалдалары уламчылавышаан. Ону республика комиссиязы хоорайның №7 школазында хүлээп ап турар.

Комиссияның кежигүну Ольга Дуонгаровна Очурнуң чугаалап турары-биле алырга, бо чылын чурттуң 90 ажыг дээди өөредилге черлери ниитизи-биле 1500 хире тускай сорулгалыг студенти олуттарны берген. Чыл санында ол хире олуттарны бээрин Тыва Республиканың Эртем болгаш өөредилге черлериниң агентилели Россияның дээди өөредилге черлериниң удуртулгалары-биле чугаалажышыкынар чоруткаш, чедип ап турар.

Бо чылын эң хөй – 240 тускай сорулгалыг олуттарны 17 эмчи дээди өөредилге черлери берген. Бөгүнгү абитуриентилерниң аразында эң-не нептереңгей мергежилге – юриспруденцияны хамаарыштырар. Чижээлээрге, дыка хөй документилерни Россияның юридиктиг академиязының Иркутск хоорайда юридиктиг институтунче (филиалынче) дужаап турар. Айыттыганды дээди өөредилге чери бо чылын Тывага 30 олутту берген, 1 олутка-ла 5-6 кордакчы бар болуп турар.

Тываның аныяк-өскенинге тускай сорулгалыг олуттар берген бүгү дээди өөредилге черлеринден 23 хүлээп алышыкын комис-

сиялары республикага ажылдааш, шылгалдаларны дужаап шыдаан уругларны өөредилге черлеринче кириеринче саналдаары-биле чоруткан. Комиссиялары Тывага ажылдааш чорупкан өөредилге черлеринге Менделеев аттыг Россияның химия-технологутг университетин, Сибирьниң күрүне албанының академиязын, Санкт-Петербургтуң Соңгу чүк академиязын, ол-ла хоорайның куш-культура институтун, Красноярскиниң күрүне энци академиязын, Алтайның күрүне энци университетин дээш, өске-даа черлерни хамаарыштырар. Бо хүннерде база 20 ажыг хүлээп алышыкын

комиссиялары Саян артындан келир. Оларның аразында Тимирязев аттыг Москваның кедээ ажыл-агый академиязының комиссиязы база бар. Чуртта билдингир бо дээди өөредилге чери экономиказының кол адыры кедээ ажыл-агый болур бистиң республика-биле чылдың-на кады ажылдап турар.

Арткан өөредилге черлеринче кирериниң шылгалдаларын Республиканың хүлээп алышыкын комиссиязы Кызылга чорудар.

Бо чазын республиканың үстүкү класстарының өөренкичлериниң аразында олимпиаданы Москваның күрүне университеди, Москвада Улустарның Найыралы күрүне университеди болгаш Томскиниң күрүне университеди Кызылга эрттиргеш, оң тилекчилерин бо өөредилге черлеринче хүлээп алган.

Соңгаарда хоорайлардан кээп турар комиссиялар Кызылга ажылдаарга, оң эки талалары база бар болуп турар. Чижээлээрге, Алтайның күрүне энци университетинин ректору В.М. Брюханов хүлээп алышыкын комиссиязын боду баштап алгаш келгеш, абитуриентилерниң билин шору шыраак боорга, 34 бюджет олудунче аныяктарны хүлээп алган, а херек кырында бо дээди өөредилге чери баштай 19 олут берген турган чүве-дир.

Чурттуң чамдык дээди өөредилге черлери эртемнер аайы-биле кирериниң шылгалдаларында Чаңгыс аай күрүне шылгалдаларының демдектерин көрүп, хүлээп алышыкыны чорудуп турар. Ол-бо өөредилге черлеринче эрткен шылгалдаларның түннелдерин республиканың Хүлээп алышыкын комиссиязы саадатпайн, школа мурнунда девискээрге самбырларга азып турары абитуриентилерге эптиг.

Россияның дээди өөредилге черлеринче кирериниң шылгалдалары уламчылавышаан...

Юрий КӨК-ООЛ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Телеграмма

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д.Ооржакка

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикович!

Төлөвилел 2006 чылдың бирги чартык чылының ийги кварталының түннелдери-биле белеткелдер ажыл-чорудулгазынга ийи дугаар черни Тываның Хереглекчилер эвилелинге тывыскан.

Хереглекчилер кооперациязын деткип турарынар дээш четтиргенивисти илередип тур бис.

Чөвүлелдиң даргазы ЕРМАКОВ.

Даңзыга – ат-алдарлыг кижилерни

Июнь төнчүзүнде Москва областың Химки хоорайга «Чаңгыс демниг Россия» партияның регионалдыг салбырларының контроль-ревизия комиссияларының даргаларының 3 хонуктуг семинары болуп эрткен.

Семинарны Күрүне Думазының регламент комитетиниң даргазы, партияның Төп ревизия комиссиязының даргазы О.И. Ковалев башкарып эрттирген. Семинарга кол-ла кичээнгейни «Чаңгыс демниг Россия» партиясында контроль-ревизия ажылының уjur-дузазынче болгаш онзагай талаларынче угландырган.

Бо чылдың октябрь 8-те соңгулдалар болур регионнарда контроль-хыналда ажылынга хамаарыштыр политиктиг партияның Чиңгине чөвүлелиниң президиумунун секретары В.В. Володин чугула чугааны кылган. Ук соңгулда кампаниясында регионалдыг салбырларның чугула сорулгаларын болгаш чаңгыс демни каттыштырып тургаш, аңаа 45 хуудан эвээш эвес бадылаашкыны чедип алыры ол онзагайлаан.

Кол-ла сорулга – соңгулдаларда «Чаңгыс демниг Россия» партиязы бүзүрелдиг тиелелгени чедип алыры. Ону чедип алырда, регионалдыг салбырларның партияжи даңзызынга ук девискээрлерде эң-не алдар-сураглыг, хүндүткелдиг, бугу тала-биле шылгаттыгандыг кижилер кирер уjurлуг. Ынчангаш партияжи даңзыларже эрткен үези чизинчиг, херекке оонажып чораш, криминал-биле холбашкан, ат-сураа билдинмес кижилерни кирбес дээш, контроль-ревизия комиссиялары

хынамчалыг ажылдаарын семинарга онзагайлаан. Амгы үеде «Чаңгыс демниг Россия» партияның эгелээшкинин езугаар бугу-ле партиялар болгаш каттыжышыкынар-биле «Эрге-чагыргаже – криминал чокка» деп дугуржулганары белеткеп турар.

Даңзыларны адаандан өрү – эге организациялардан эгелеп кирирге, президиумга оларны сайгарар, оон политчөвүлелге көөр, адак соонда катап-катап хынаттыганды даңзыларны Чиңгине чөвүлелче чөпшээржилге кылыры-биле чорудар.

Бистиң республикадан партияның Тыва регионалдыг салбырының контроль-ревизия комиссиязының даргазы З.Ш. Ондар ук семинарга киржип чорашан. Ол регионалдыг салбырларның талазындан соңгулда кампаниязының үезинде хойлу хажыдышыкынарны болдурбазын контроль-ревизия комиссиязы чедип алып уjurлуг деп демдеглээн.

Регионалдыг политчөвүлелдин хуралында бадылаттыганды болгаш чөпшээржилгеже кииртинген партияжи даңзыны Чиңгине чөвүлелдин президиумунга июль 11-де көөр. Оң соонда партияның Тывада регионалдыг салбыры бодунуң конференциязынга ук даңзыны чажыт бадылаашкыны-биле эрттирер.

Бистиң корр.

ЧАЗАК ДАРГАЗЫ-БИЛЕ 1 ШАК

Келир субботада, июль 8-те, тус черни-биле 16.25 шакта «Тыва» телеканалга «Чазак Даргазы-биле 1 шак» деп программа эфирже үнер. Аңаа республика Баштыңы Ш.Д.Ооржак онза чугула айтырылгарга харыларны бээр.

Россияның Социал педагогтар эвилелиниң вице-президентизи, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Социал политика талазы-биле комитетиниң даргазы, Россияның Социал педагогтар эвилелиниң Тыва Республикада салбырының даргазы Сара Монгушовна ООРЖАККА

Эргим Сара Монгушовна!

Шуптувус Москваже менди-чаагай эеп чедип келгенивисти силерге дыңнадып ор мен. Киржикчилери болгаш херечилери болганывыс кайгамчык организастьыг эрткен ол хемчегниң дугайында сагыш-бодалдарга ам-даа алыспышаан бис.

Бирги Бүгү-делегей чергелиг Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөк чүктүң социал педагогтарының «Ниитилелдиң социал каттыжышыкыны — XXI чүс чылдың айтышыкыны» деп конференция дыка бедик профессионал болгаш организастьыг байдалга эрткен дээн мээң саналымга силер база катчыр боор силер деп бодап тур мен. 10 чурт, Россияның 12 регионнары киришкен конференция, шынап-ла, силерниң удуртуп турарынар Россияның Социал педагогтар болгаш социал ажылдакчылар эвилелиниң Тывада салбырының кайгамчык ажылының түннели-дир.

Тываның хөй санныг социал педагогтары болгаш социал ажылдакчылары «төгерик столдарга» киржир болгаш россияжи болгаш даштыкы специалистерниң илеткелдерин дыңнаар аргалыг болганы меңээ улуг өөрүшкү болду. Бистиң шупту аалчыларывыс Силерниң кайгамчык республиканың магадаанынга өөрүптур мен. Силер шуптувуска бодунарның чонунарның катаптаттынмас чараш болгаш байлак сагыш-сеткилиниң шынарларын биске көргүстүнер.

Москвага чедип келгеш, өөрүнчүг чаа чүүлдү дыңнадывыс – Россия-Европа фондузу кедээге социал ажылды сайзырадырының идеяларын боттандырырга грантыны алган. Тыва ол төлөвилелдиң кол кезээ болуру чугаажок. Ол россияжи кедээниң социал ажылдакчылары-биле улам сырый харылзаа тударынга улуг дуза болур дээрзинге идегеп турар бис. Ук төлөвилелдиң тодаргайлаашкыны ону боттандырырының бизнес планы

тургустунган соонда, силерге чеде бээр.

Бо хүннерде Социал педагогтарның болгаш социал ажылдакчыларның эвилелиниң Баштаар чериниң бүгү кежигүннеринге, департаментилерге болгаш регионнарның социал камгалал яамыларынга, РФ-тиң Кадык камгалал яамызынга, Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң федералдыг округтарының төлээ черлеринге, ол ышкаш Азия-Оожум океан регионунуң социал ажылдакчыларының ассоциацияларынче конференцияның шит-пирлериниң дугайында информацияны белеткеп тур бис.

Конференцияның ажылынга киришкен болгаш ону организастажып эрттиришкен бүгү коллегаларга улуг байыр.

Хүндүткел-биле,
Социал педагогтарның болгаш социал ажылдакчыларның эвилелиниң президентизи
А.Н.ДАШКИНА.

ЧЕДЕР — КАДЫКШЫЛДЫҢ ЭРТИНЕЗИ

Эмнээшкин, дыштанылга

«Чедер» курорту 1932 чылда ажыттынган. Оон бээр чеден дөрт чылдарның дургузунда чонну эмнээр, кадын быжыглаар болгаш дыштандылар чугула херекке үнелеп четпес улуг салышынын ол кириген. Ынчангаш республикадан дашкаар Россияның девискээрлеринде болгаш даштыкы чурттарда ооң ады

Курорттун бо чылгы ийги сезонунун ажыдышыны чоокта чаа ооң клувунга болган. Дыштанылга чериниң кол эмчизи, Тыва Республиканың алдарлыг эмчизи Савин Ондар сөс алгаш, бо сезонда дыштаныры, эмнедири-биле 180 ажыг кижиге чедип келгенин дыңнаткаш, оларга байыры чедиргеш, Чедерниң кайгамчыктыг эм шынарлыг аржаан суунга, малгажынга эки эмнедип, кадын быжыглап алырын күзүүн.

Кол эмчи чаа келгеннерге курортту таныштырган. Кеш, херээженнер, чүстер, нерв аарыгларын, муңчураан улустарны хөй чылдарның иштинде чедишкенин эмнеп келген, ындыг аарыг

кижилерге бо черниң шынарлыг аржаан суу, малгажы кончуг тааржырын ол тайылбырлаан. Эмнээшкинниң шынарын экижидер, орта чаа арга-дуржулганы ажыглаар хемчеглерни курорттун удуртулгазы ап турар. Бо чылын тыныш органнын эмнээр тускай дерилгелерлиг өрээлдерни ажыткан. Суг болгаш малгажы-биле эмнээр черлерни эргежок чугула херекселдер-биле дерзэн. Мында сауна, эм оъттар-биле бустаныр доскаарлар болгаш өске-даа немелде эмненир, кадын быжыглаар черлер бар. Аржаанны болгаш малгажы эки изидип алыры — эмнээшкинниң шынарын экижидер, ынчангаш маңаа

алгаан сураглыг курорт болу берген. Ол 1999 чылга чедир чүгле чайгы сезонда ажылдап турган болза, үш каът корпусту ажыгдалга кириген соонда, бүдүн чыл дургузунда ажылдаар апарганы — чонга кончуг таарымчалыг болу берген.

С.С. Ондар
шаңналдары-биле.

хереглээр 150 тонна хөмүрдашты дужуртуп алган.

Курортка эмнээшкинни чедишкенин чорудары — эмчи кадрларның билиинден, мергежилден улуу-биле хамааржыр. Ынчангаш дыштанылга чери дээди болгаш ортумак эртемниг кадрлар-биле бүрүн четчеттинген. Олар онаашкан берге болгаш харысалгалыг херзэн ак сеткилдиг күүседип турарын кол эмчи чугаалаан. Кол эмчинин эмнээшкин талазы-биле оралкызында РФ-тиң алдарлыг эмчизи С.С. Клим ажылдап кирген, моон мурнунда ындыг албан-дужаал турбаан. Ынчангаш эмнээшкинни экижидеринге ол салдарын чедирип эгелзэн. Дээди эртемниг терапевт В.Б. Базыр, херээженнер эмчизи Л.М. Көк-оол, педиатр К.И. Танова, массажтаар, эмнээр эмчи Ю.И. Кузмин, ортумак эртемниг 14 эмчи сестразы, 3 массажист чедишкенин ажылдап турарын Савин Санчитович таныштырган.

Эмнедип, дыштанып келгеннерге аш-чем аймаа улуг рольду ойнаар, ону барымдаалааш, курорттун

удуртулгазы бо айтырыгже доктаамал кичээнгейни салып келген. Столоваяда ийи ээлчегде 22 кижиге ажылдап турар. Кол повар Г.П. Харламованың удуртулгазы-биле олар амданы чаагай, хоолулуг, шынарлыг чемнерни белеткеп келген, аңаа кымның-даа хомудалы чок. Курорттун дузалап ажыл-агыйында бода малдыг, хаванныг, картофельди, ногаа аймаан тарып өстүрүп турар. Эт, сүт, картофель, ногаа аймаа-биле бодун боду хандыртынып келген. Сүт кухнялыг, теплицалыг,

хлеб быжырап черлиг.

Дыштанып келгеннер хостуг үезин ажыктыг эрттиреринге таарымчалыг байдалды тургускан. Ойнаар шыдыраа, хол бөмбүү болгаш өске-даа чүүлдер, телевизорлар бар. Танцы шөлү, библиотека, музей, теннис, бильярд залдары ажылдап турар, янзы-бүрү темаларга солун кежээлерни, ужуражылгаларны организаастаары, концерттер көргүзери чаагай чаңчыл болу бергенин кол эмчи чугаалааш, дыштаныкчыларга эки эмнедирин, кадын быжыглаарын күзүүн.

Дыштанып келгеннерге эмнедиринге, дыштанырынга, чурттаарынга, хостуг үезин омак-хөглүг эрттиреринге таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш курорттун удуртулгазы чогуур кичээнгейни салып келгенинден бо бүгү чүүлдер кылдынган, чогуумчалыг ажыглаттынып турар. Моон түннелинде кол көргүзүг — маңаа эмнедип келгеннерниң кады экижил турар.

Савин Санчитович он бир чылдың дургузунда курортту удуртуп келгеш, ажылдакчыларының ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, күш-ажылдың чурумун быжыглаар дээш туржуп келген. Оон түннелинде чоннун кадын экижидер турсоруктуг, быжыг коллективти тургузуп шыдаан. Арага ижер, чурум үрээр кижилер чок. Олар боттары корум-чурумну тударынга идепкейлиг киржип, эки тура дружинаның кежигүннери болуп турарлар. Коллективте бот-тывынгыр артистер, спортчулар хөй. Чоокта чаа Эмчилер хунунге турсааткан республика спартакиадазы болуп эрткен, аңаа 96 командадан 1500 ажыг спортчу киришкен. Бо улуг хемчээлдиг маргылдаага «Чедер» курорттун

спортчулары (удуртукчузу Николай Ондар) ийги черни ээлзеш, хөгжүм төвү-биле шаңнаткан. Суурда 25 орунуг уруглар садигин ажыткан, ада-иелерниң ажылдаарынга кончуг таарымчалыг болган.

Сезон ажыдышыкынын кезээзинге курорттун кол эмчинин оралкычы С.С. Клим курорттун удуртукчузу, ТР-ниң алдарлыг эмчизи, шой көдүреринге спорт мастери Савин Санчитович Ондар «Делегейниң ачы-буяныг кижилери» деп ачы-дуза чедирериниң хөй-ниити шимчээшкининиң дээди шаңналы «Нацияга алдар» (Алдын Сылдыс) деп орденниң бирги черге-биле бо чылдың июль 23-те шаңнатканын чыылганнарга дыңнаткан. Бедик шаңналдың дипломунда: «Ачылыг чаагай сеткилдиг бодалдары дээш, эки чүве күзээриниң болгаш ачы-дузаның идеалдарына шуут кызыгаар чок бараан болушкуну дээш С.С. Ондарны шаңнап тур» деп бижээш, Шимчээшкинниң президенти О.Олейник атты салган. Орден-биле кады «Добрий ангел» деп алдын демдекти тывыскаан. Ол дээрге бөмбүрзек кырында турар улустарга ачы-буян чедирип турар херээжен кижиниң омур-хевирин сиилбирлеп көргүскен чээрби сантиметр хире бедик турсакаал-демдек. Орден тускай туктуг.

«Нацияга алдар» (Алдын Сылдыс) орденни тускай торгу кожаада быжыглаан, ону хөрекке кедип алыр, оон аңгыда, костюм херзэнге кадаар орденниң бичези база бар. Ынчангаш бо дээрге, бир онзагай шаңнал болуп турар, бо дээди хавыяаны Тывадан бир дугаар курорттун кол эмчизи С.С. Ондар алганы ол. Шаңналды бо чылдың июнь айның төнчүзүнде Москвага Президент гостиницазынга байырлыг байдалга тывыскаан. «Нацияның алдары» орден дээрге,

экономикага, культура, социал адырынга тергин эки көргүзүлгелер кижилерге тыпсыр Россияның дээди шаңналы болуп турар. Савин Санчитович инвалид болгаш өске-даа аарыг кижилерни эмнээр, ачы-дуза чедирер чаагай буяныг херекке сөөлгү ийи чылда көскү түннелдерлиг болганы-биле бо бедик шаңналга төлөптиг болган.

Бөдүүн эмчи кижиниң күш-ажылын үнелеп көргөш, улуг ужур-дузалыг орден-биле шаңнааны дээш өөрүп четтиргениниң сөстерин Савин Санчитович илереткеш, кижилер дээш, оларның кады дээш сагыш-сеткилинден бердинген херзэнге улам үр-түннелдиг ажылдаарын хүлээнип турар.

Бедик шаңналды алган кол эмчиге «Сосновый бор» курорттун улуг эмчизи Ю.Н. Кузмин, эмнедег ажылдакчыларының профэвилениниң рескомунун даргазы А.Д. Маркова болгаш өскелер-даа байыр чедиргеш, аңаа быжыг кадыкшылды, чедишкенин ажылдаарын күзүүн.

Сезон ажыдышыкынын байырлыг кезээнин соонда концерт, оюн-тоглаа болган.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Авторнун тырттырган чуруктары.

Эмчи сестразы Айдың Кирлик-Кара.

Массажист Г.Н. Савельева.

Курорттун эмчилери.

Кол повар Т.П. Харламова.

Техажылдакчы Ч.Х. Монгуш.

Столоваяда.

Тус чер бот-башкарылганының реформазы

ХӨЙ-НИИТИ ОРГАНИЗАЦИЯЗЫ ТУРГУСТУНГАН

Бүгү-россияның тус чер бот-башкарылганының чөвүлели (БРТБЧ) хөй-ниити организациязының Тыва Республикага девискээр хөй-ниити организациязын тургузарының конференциясы бо чылдың июнь 25-те Кызыл хоорайның Тываның күрүне университетинин улуг залына болуп эрткен.

Тургузукчу конференцияны «Чаңгыс эптиг Россия» политиктиг партияның Тывада салбырының политический секретары Ш.В. Кара-оол айткан. №131 Федералдыг хоойлуну амыдыралга боттандырылган хөй-ниитинин күжүн мөөнөп, оларның эгелээш-киннерин деткир, тус чер бот-башкарылган органнардыг дузалаар, муниципалдыг албан ажилдакчыларының эгелерин магадылаар политиктиг күш болур Бүгү-россияның тус чер бот-баш-

карылганының чөвүлели хөй-ниити организациязының Тывага девискээр хөй-ниити организациязын тургузарының чугулазын ол чугаазына демдеглээн.

Конференцияга хөй-ниити организациязының Тывага девискээр чөвүлелин 23 кижиге составтыг кылдыр тургускаш, ооң кежигүннерин соңгаан. 9 кижиге составтыг девискээр чөвүлелиниң бюрозун тургускан. Бүгү-россияның тус чер бот-башкарылганының чөвүлели хөй-ниити организация-

зының Тывада девискээр чөвүлелиниң даргазына Тере-Хөл кожуун чагырганының даргазы Александр Санданович Санчат соңгуткан. Девискээр чөвүлелиниң 5 кижиге составтыг ревизия комиссиязын тургускаш, кежигүннерин бадылаан.

Тургузукчу конференция республиканың күрүне органнардыг, муниципалдыг эштежилгелерге болгаш хөй-ниитиге кыйгырыгны хүлээп алган.

Республиканың муниципалдыг тургузуглары кожууннарда, хоорайларга Бүгү-россияның тус чер бот-башкарылганының чөвүлели хөй-ниити организациязының тус черлер салбырларын тургузарын конференцияга шиттирлээн.

Сергей САЛЧАК.

Көдээниң хөөннери

сайгарып, дөргүл-төрелдеринге дузалап, амдыы чылдың үрезининге арттырып алырлар. Олар бо чылын база-ла 15 шоодай картошканы тарааннар. Бо чазын агаар-бойдустан байдалы арай таарымча чок болган-даа болза, Сарыларлар күзүн чүс шоодай чедир картошканы ажаап алып сорулганы салып турарлар.

Чечек биле Семенга Чедер дээштин деңнежиңер. Сарыларлар үлегерин, Частырыг чок өөрениңер!

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун.

ЧЕДЕР ДЭЭШТИҢ ДЕМНЕЖИҢЕР

Алдан-Маадыр суурда ногаа-жы, тараажы арааттар Чечек Анай-ооловна биле Семен Сергеевич картошка, ногаа тарырынга мергежэн, дуржулгалыг, суурнун чурттакчыларынга үлегер-чижек-тиг өг-бүлө.

Улуг өбези болур кырган-ачазы Сыынак Кууларның (Өл-Мыйыстың) турлаг хонажы турган кара өдектиг, эки хөзүрүнүн черни аштап-арыглап, улам болбаазы-раткаштын Түмен-Байыр Арын-

оолович, Анатолий Коңгар-оолович биле демнежип тургаштын, чылдың-на картошка тарааш, олар чагай дүжүттү ажаап алырлар. Картошканың ажаалда-тежээл-дезин агротехниктиг байдал-биле чорудуп турар болгаш ооң дүжүдүн арбын ап турарлар. Сарыларлар эрткен чылын ол-ла шөлүңге он шоодай картошка олурут-каш, 80 шоодай чедир ажаап алганнар.

Артыкшылдыын садып-

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ийги чыыжының депутаттарының соңгулдаларына соңгулда каттыжышыкчыларының депшиткени кандидаттарының республика даңзыларының регионалдыг бөлүктөрүнүн девискээрлеринин схемазының дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ ХООЙЛУЖУДУЛГА ПАЛАТАЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ийги чыыжының депутаттарының соңгулдаларына соңгулда каттыжышыкчыларының депшиткени кандидаттарының республика даңзыларының регионалдыг бөлүктөрүнүн девискээрлеринин схемазын бадылаар.

№1 девискээр №1 болгаш №2 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының девискээрлеринге дүүшкөк болур.

№2 девискээр №3 болгаш №4 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының девискээрлеринге дүүшкөк болур.

№3 девискээр №5 болгаш №6 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының девискээрлеринге дүүшкөк болур.

№4 девискээр №7 болгаш №8 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының девискээрлеринге дүүшкөк болур.

№5 девискээр №9 болгаш №10 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының девискээрлеринге дүүшкөк болур.

№6 девискээр №11 болгаш №15 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының девискээрлеринге дүүшкөк болур.

№7 девискээр №12 болгаш №13 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының девискээрлеринге дүүшкөк болур.

№8 девискээр №14 болгаш №16 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының девискээрлеринге дүүшкөк болур.

Чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының дугаарлаашкыны Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының 2006 чылдың апрель 20-де №416 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ийги чыыжының депутаттарының соңгулдаларын эрттиреринге чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының схемазына дүүшкөк болур.

2. Бо доктаалды массалыг информация чепсектеринге парлаар.

3. Бо доктаал 2006 чылдың июнь 23-те №1869 УХ-1 «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун күштүг болуп кирген хүнүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазы В. ОЮН

Кызыл, 2006 чылдың июнь 30, №1944 ХП-1

Бедик шаңналдар-биле!**ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ**

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының Орук шимчээшкениниң айыыл чок чоруунуң күрүне инспекциязының ажилдакчыларын шаңнаарының дугайында

Хөй-ниитинин корум-чурумун болгаш орук шимчээшкениниң айыыл чок чоруун быжыглаарына үлегерлиг ажылы дээш

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының штаб начальниги — сайыттын оралакчызы **Сергей Константинович Горбуновка** тыпсыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижин-биле

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының ОШАЧКИ Эргелелиниң начальнигинин оралакчызы **Владимир Доокович Сатты;**

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының ОШАЧКИ-ниң орук-патруль албанының тускай ротаның взвод командири **Олег Дүпчавич Сувакпугту** шаңнаар.

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының ажилдакчыларын шаңнаарының дугайында

Албан-хүлээлгезинге ак сеткилдиг ажылы база бедик көргүзүглерин дээш

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижин-биле

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының штаб начальниги — сайыттын оралакчызы **Алексей Михайлович Корнеевти;**

Чөөн-Хемчик кожуунуң ИХК-ниң чолаачы шагдаазы **Айдыс Соңгулдаевич Монгушту;** Би-Хем кожуунуң ИХК-ниң ОШАЧКИ-ниң орук-патруль албанының инспектору **Амиран Викторович Таспанчикти** шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай.

2006 чылдың июнь 30, №94.

Кажан? Каая? Чүү?**«Зарница» оюну эгелээн**

Тыва Республиканың Чазаның доктаалы езугаар анык-өскөн ортузунга Ада-чурттуң маадырлыг төөгүзүн болгаш алдарын пропагандалаар, шериг-патриотчу кижизидилгезин күштелдирер, шериг назыны четпээн оолдар аразынга шериг албанының алдардын көдүрер сорулга-биле республиканың өөредилге албан черлери — ниити билиг ортумак школаларының устүкү класстарының өөреникчилеринин болгаш профессионал-техниктиг училищелеринин тургулдарының аразынга «Зарница» шериг-спортчу оюну Тыва Республиканың Эртем болгаш өөредилге яамызының Кызыл хоорайның чөөн талазында арыг иштинде «Юность» спортчү-кадыкшылга лагеринге июль 8-13 хүннеринде эртер. Оюнунуң баштайгы чадазы республиканың кожууннардында болгаш хоорайларында дүүн эгелей берген. Бо шилинге оюннарның тиелекчи командалары Кызылга келгеш, республика деңнелинге демиселин уламчылаар.

«Зарница» киржикчизи команда бурузу 11-11 кежигүннүг болур. Катап диргизип эгелээн бо солун оюнунуң организакчыларына элээн каш яамылар, агентилелдер болгаш республиканың шериг комиссариаты хамааржыр. Журини Тыва Республиканың эртем болгаш өөредилге сайыды Петр Морозов удуртуп турар.

Чөвүлел хурал болган

Каш хонук бурунгаар Кызылдың чагыргазына 2006 чылдың 6 айларының иштинде хоорай девискээринде өрттериниң байдалының дугайында чөвүлел хурал болуп эрткен.

Мэрнин оралакчызы И.Грейсеровтуң удуртулгазы-биле эрткен бо чөвүлел хуралга өрт хайгааралының удуртукчуларын аңгыда, хоорайның чурталга-коммунал ажил-агыйынының ажилдакчылары база киришкен. Кызылдың өрт черинин килдининин начальниги О.Колесников ыяштан чурталга бажыңнарының секторунда байдал-биле таныштырган. Ооң чугаазы-биле алырга, хоорайда байдал нарын болуп артышаан. Бо чылдың июль 25-тиң байдалы-биле 125 өрт бүрүктетинген, ол ниити өрттериниң 76 хуузу болуп турар, аңаа 11 кижиге өлгөн, 8 кижиге кемдеп, балыг-быжыкны

алган.

Өрт чери чурттакчылар ортузунда суртаал ажилдарын доктаамал чорудуп турза-даа, өрттериниң саны эвээжевейн турарын чөвүлел хуралга демдеглээн. Ооң киржикчилери хоорайга өртке удур тускай сорулгалыг программаны ажылдап кылырын дугурушканнар.

Бистиң корр. Театр сезону хагдынган

Июль 2-де В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының 70 дугаар сезонунуң хагдыншыкчыны болган.

Ол кежээ көрүкчүлөр В.Ш. Көк-оолдун өлүм чок шиизи «Хайыраан ботту» база катап улуг сонургал-биле көргөн. Театрның кол режиссеру А.К. Ооржак чыл дургузунда театрның ажил-чорудулгазын үнелелди бербишаан, байыр чедирип чүве чугаалааш, сценаже бичин Кара биле Седипти ойнап турган урулгар, оолдары чалаан. 6 Кара, 7 Седип сценаже үнүп кээрге, көрүкчүлөр демниг адыш часкаашкынары-биле оларны уткаан, оларга суй белек-чигештерни кол режиссер сөңнээн. ТР-ниң культура болгаш сүлде-сүзүк сайзыралының сайыдының оралакчызы Галина Сюрюм байыр чедирип сес алгаш, артистерге шөлээзинде эки дыштанып алырын күзеп, а көрүкчүлери «Келир театр сезонунда ужурашкыже!» деп байырлашкан.

«Үстүү-Хүрээ-2006»

Дириг хөгжүмүнүң «Үстүү-Хүрээ-2006» мөөрейи бодунуң ажылын дооскан.

Россияның аңгы-аңгы хоорайларындан болгаш делегейниң каш яны чурттарындан дириг хөгжүмге сонургалдыглар аңаа киришкен. Тываның аас чогаал бөлүктери болгаш оон-моон келген аалчылар-биле катап шупту барык үш чүс чыгыы кижиге болган.

Мөөрейниң Гран-при шаңналын Кызылдың уран чүүл училищезинин Тимур Дулуш удурткан үрер хөгжүм оркестри чаалап алган. Бо коллектив найысылал Кызылга удаа-дараа концерттерни үндүрүп, кожуун-сумуларже болгаш Моолче гастрольдап, арга-дуржулгазын бедип келгениниң түнелинде, тиелекчи болганнары ол. «Эң эки аас чогаал бөлүү» деп тускай номинацияга Якутиядан «Айархаан» бөлүү төлептиг болган. Өске-даа чурттардан аалчылар хөй шаңналдарны алган.

С.БАЛЧЫР.

ХӨЙ-НИИТИНИҢ ЭРГЕ-АЖЫЫ ДЭЭШ

«Сибирь дугуржулгазы» деп Регионнар аразының ассоциациязының экономиктиг политика болгаш саң-хөө чорудулгаларының дүүштүрүлгө чөвүлелиниң бюджеттер аразының харылзааларының секциязының хуралы эрткен дыштаныр хүннерде Тывага болган.

Ооң-биле холбаштыр июнь 1-де республикага ассоциацияны 16 регионнарындан саң-хөө органнарының, хоойлужудулга болгаш күүсекчи эрге-чагыргаларның удуртукчулары келген.

Бо ажилдың кол сорулгазы болза, хөй-ниити сорулгалары боттандырыларда ук эрге-чагыргаларның кады ажилдаарын быжыглаары болур деп, ассоциацияның күүсекчи комитетинин даргазының оралакчызы Елена Казакевич, аэропортка журналистерниң

айтырыларына харыылап тура, тайылбырлап чугаалаан.

Секцияның ажылының хүн айтырынга Бюджет кодекзининге өскерилгелер кириери, бюджеттер аразының харылзааларын эде тургузары, дотациялыг черлерге дузалап турар девискээрлерин болгаш дузаны ап турар черлерниң туруштары, улуска чедингир оран-сава тудуунга инвестициялар хаара тударының аргалары, көдээге банк дузазын хөгжүдери дээн ышкаш айтырылар кирген. Секцияның ажылының түнелдерин өөренип көргөш, Сибирь федералдыг округтуң болгаш «Сибирь дугуржулгазы» ассоциацияның мурнундан саналдарны белеткээш, Күрдумага, Россияның Чазанга болгаш Саң-хөө яамызынга кириер.

Бистиң корр.

ИЮЛЬ 6 — Далай-Ламаның төрүттүнгөн хүнү

Ыдыктыг Башкы буянын бодаратпышаан

Чырыктылыг 13-кү Далай-Лама Тибеттиң ыдыктыг черлеринге 1909 чылда чоруп тургаш, чурттуң соңгүчөөн талазында турар Амдо аймактың Такцэр бичии суурга баргаш, ында бичии хүрээге мөргүл номчаан. Улуг Башкы ол оранның чаражын магадап ханмаан. Кажан суурнуң чүдүкчүлери-биле байырлажып тургаш, Такцэрге кажан-бир шагда ыяап-ла катап кээрин аазааш чорупкан. Чырыктылыг 13-кү Далай-Лама бурган оранынче чоруй барган соонда, ооң арны бир хүн чурттуң соңгүчөөн талазынче көрүн берген. Ол чорук бурганнаан Башкының катап төрүттүнгөн салгакчызы, 14-кү Далай-Ламаны кайыын дилээрин айтып турганы ол.

Бөгүн Ыдыктыг Улуг Башкы, Чырыктылыг 14-кү Далай-Лама 71 харлап турар. Ол 13-кү Далай-Ламаның катап барыксап чорааны Такцэр («Ырланып турар пар») дээр сууржугашка төрүттүнгөн. Бичии оол чырык чер кырынга бодараан соонда, ада-иези аңаа Лхамо Тхондуп деп атты тывыскан. 1937 чылда суурга Далай-Ламаның катап төрүттүнгөн овурун дилеп, улуг ламалардан тургустунган делегация кээп чораан. Бичии Лхамо 13-кү Далай-Ламаның ажылгап чорааны чамдык үрмек эдилелдерни «Бо мээнин-дир!» деп чугааланмышаан, ооң мурнунга тускай делгээн хөй сангыч чүүлдер аразындан уштуп ап турган. Делегация-

ның кежигүннери оларның мурнунда 14-кү Далай-Лама турарын билип кааннар. Ынчалза-даа өске «кандидаттарны» база хынааннар, түннелинде Такцэр суурдан бичии оолду Тибеттин 14-кү Далай-Ламаны деп чарлаан. 1940 чылдың февраль айда ону Далай-Ламаның дүжүлгезинге олурткан. 1949 чылда Кыдат Улус Республика Тибетти бодунуң девискээри кылдыр чарлааш, бир чыл эрткенде ок-чемзектиг эжелээшкини чоруткан. 1959 чылда кыдат эжелекчилерге удур бөдүүн тибет чон тура халышкын үндүргөн. Чырыктылыг Улуг Башкы, Ыдыктыг 14-кү Далай-Лама ол-ла чылын Индияже дезер ужурга таварышкан. Ол 1960 чылдан бээр, бо хүннерге чедир Дхарамсала хоорайда чурттап турар. 14-кү Далай-Ламаның аталдары делегейде алгаан. Ону кайы-даа күрүнениң удуртукчулары, шажын хартаачылары улуу-биле

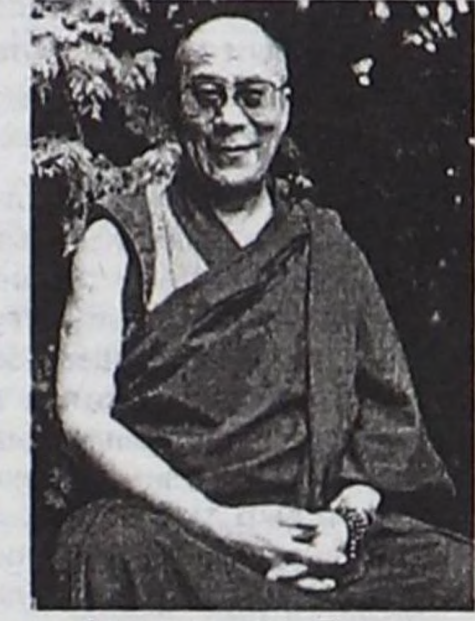
удуртукчуларының улуг чыыжы эртип турар. 40 конфессияларның төлээлери киржип турар бо чыышта Далай-Лама биле Римниң Папазы киришпейн турар. Делегейде эң улуг, ат-алдарлыг шажыннарның дээди удуртукчуларының ында киришпейн турары бо чыышка ат-алдарны немедейн турары билдингир. Православ хүрээниң удуртукчуларының санап турары-биле алырга, Далай-Лама биле Кыдат Улус Республиканың удуртулгазының аразында бо хүннерде чоруп турар чугаалажышкына артык шаптыктаашкын тургуспазы-биле Ыдыктыг Башкыны чалаваанын тайылбырлап турар.

Далай-Ламаның төлээлери Кыдат-биле тайбың чугаалажышкыннарны ылап-ла чорудуп турар. Ыдыктыг Башкы Кыдатка чедип, ооң шажынчы ыдыктыг черлеринге чедип, мөргүл кылырынга беленин дыңнаткан. Кыдаттың удуртулгазы аңаа удур эвестер, чүгле Далай-Лама ол күрүнениң хамаатызы кылдыр чурту кезирин негеп турарлар. Бо айтырыг канчаар шиитпирлеттинерин үе көргүзе бээр.

Чырыктылыг Улуг Башкы, Ыдыктыг 14-кү Далай-Лама Индияга Калачакра байырлалын бо чылын эрттирген. Улуг мандала тудуп, каш хүн иштинде мөргүл номчул турда, хөй-хөй күрүнелерниң, ооң иштинде Индияның бирги удуртукчулары, чүдүкчүлери аңаа киришкен (*чурукта*).

Бистиң корр.
Чурукту Интернеттен алган.

ХУУЛГААЗЫН ХҮН

Амгы үеде Будда — Ыдыктыг Далай-Лама Башкының амыдыралының 8-ки 10 дугаар чылы июль 6-дан эгелээр. Бо болушкунуң онзагай талазы — бурунгаар үзелдиг бурунгуларывыстың чүдүлгезин үндезилээн Будда-Шакьямуни — Бурган Башкывыстың 2550 чыл оюнда демдеглээривис. Ынчангаш, чүдүлгевис юбилейлиг чылында Ыдыктыг Далай-Лама Башкывыстың төрүттүнгөн хүнү каш-каш дакпыр хуулгаазын деңгелге турары магадылалдыг.

Чамбы-дипте, Өртемчейде Чаңгыс дээди камгалал — Ыдыктыг-ла Далай-Лама Ылап дерт шын үндезинниг.

Үш эртиневис бодаралы, Үүлевис эдип чазар, Далай-Лама — Бурганывыс Тарамыктар каттыштырар.

Бо бит чылының чайының ортаакы айының 10 чаазы-биле июль б-ның хүнү дүжүлүп турары — каш дакпыр айыс күш. Бүгү делегейиниң сарыг шажын хүрээлеринде айының 10 чаазында-ла бүгү амылыгларының буянныг үүлези дээр хуулгаазын Тантра езуалдарын өргүп турар.

Ыдыктыг Башкывыс

ыдыктыг ыяш, хайыралыг хапан, 2 кара мең дээди демдектиг XVII 60 чылдарның 12-ги чылы 1935 чылда төрүттүнгени кижиг төрелгетенин төөгүзүңгө үндезин ужур-уткалыг.

2006, 2007 от чылдарында төрүттүнгеннер онза оварымчалыг болуру чугула. Сарыг шажынчыларның от-көзү арыг болза бүгү Тыва, бүгү делегей арыг турар. Ыдыктыг ыяштан от укталган болганда, бо чылдарда арга-арыг, ыяш аймаанга хора кылбас. Ыяш сугга эки өзер болганындан суг баштары дагыдып, суглар, хемнерни аржаан дег арыг тудуп арыглаарга — суг ээлери өөрүүр. Оларны хирлендирерге — суг ээлери килеңнеп, үер-чайык бооп болур. Арага — чүдеткен сугнуң бир хевирин. Араганы амзавас, ишлес.

Бөгүн кижиг төрелгетен XVII 60 чылдарның 23-кү хапан чылын эртип турары бо. Хапан чылы эрткен үелерниң экизин түңнээр эки чыл. Хапан чылын эки уткууру дээрге, каптагайда хамык чүдүлү хаара тудуп, каттыштырып демнештирери болур.

2 кара мең — ак-караны аяннаштырар демдек. Бо Өртемчейде бүгү бойдус, болушкун аразында сырый харылзаалыг, өйлүг-чижектиг, уелиг. Артык-тудуу, алыксак-чиксек байдал турбас.

Ыдыктыг Башкывыс төрүттүнгөн хүнүнде сарыг шажынчыларга, «Шынның» буянныгларынга, оларның өмүнээзинде бүгүденнн бүдүштүп болурун, бойдузүвүс дег арывысты, Хайыралыг Башкывыс кайгамчыктыг чылында кады демни йөрээдим.

Николай КУУЛАР.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының 31-ги хуралы июль 7-де 14.00 шакта Чазак Бажыңыга болуп эртер. Бүрүткели 13.00 шакта.

- Хүн чурумунда:**
1. «Тыва Республиканың Конституциязынга эдилгелер кириринин дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузуңуң дугайында
 2. «Тыва Республиканың Конституциязының 62, 87, 104 чүүлдеринге эдилгелер кириринин дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузуңуң дугайында
 3. «Тыва Республиканың Конституциязының 101 чүүлүңгө эдилгелер кириринин дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузуңуң дугайында
 4. «Тыва Республиканың Конституциязының 54, 104, 110 чүүлдеринге эдилгелер кириринин дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузуңуң дугайында
 5. «Тыва Республиканың Конституциязының 97 чүүлүңгө эдилгелер кириринин дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузуңуң дугайында
 6. «Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуңга эдилгелер кириринин дугайында Тыва Республиканың Хоойлузуңуң дугайында
 7. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлуудулга палатазының депутаттарының соңгулдарын эрттирерин доктаадырының дугайында
 8. «Тыва Республиканың соңгулда комиссияларының системазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуңга эдилгелер кириринин дугайында» Тыва Республика

9. «Тыва Республиканың девискээринге административтиг харысалга дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуңга эдилгелер кириринин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуңуң дугайында
10. «Хайгаарал азыралда туруп турар уругларны ажаап-тежээринге харагалзакчыларга акша төлевирлерин бээриниң хемчээли болгаш чурумунуң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуңуң дугайында
11. «Тыва Республиканың девискээринде муниципалдыг районнар болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарлыгларының органнарынга ниити өөредилге адырында ниити өөредилгениң кол программаларын боттандырырынга субвенциялар бээриниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуңга эдилгелер кириринин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуңуң дугайында
12. «Тыва Республиканың хамааты байдалының актылар бижидилге органнары тургузарының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуңга эдилгелер кириринин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуңуң дугайында
13. «Тыва Республикага «Күш-ажылдың хоочуну» атты тыпысырының негелделери болгаш чурумунуң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуңуң дугайында
14. Оон-даа өске айтырыглар.

СОҢГУЛДА ХООЙЛУЖУДУЛГАЗЫНДА КОЛ-КОЛ ӨСКЕРИЛГЕЛЕР

2006 чылдың октябрь 8-те бистиң республиканың Улуг Хуралының Хоойлуудулга палатазының болгаш Төлээлекчилер палатазының соңгулдалары болур. Сөөлгү үеге чедир-ле кайы хоойлуларга — 2003 чылдан бээр күштүг болуп турарлары бе, азы чаа хоойлуларга дүштүр чорутунар бе дээрзи билдинмейн турган. Аммындыг: бо чылдың июнь 24-те Улуг Хуралдың депутаттарының соңгулдаларының дугайында чаа хоойлулар албан хуузу-биле парлаттынган.

Күрүне чергелиг бо чугула хемчегиниң ужур-дузазын барымдаалааш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы «2006 чылда республика парламентиңиң соңгулдалары» деп рубрика-биле бүгү соңгулда кампаниязының доржунда кол-кол дүрүмнерни номчукчуларга таныштырар бодал турар.

Бо удаада **чоокта хүлээп алган хоойлуларның 2003 чылдың эрги хоойлуларындын ылгалдыг чүүлдерин** чугаалажып көрээли. Хамыктың мурнунда Хоойлуудулга палатазының депутаттарының талазы-биле соңгулда системазының хевирин өскерилген. Чогум партийжи даңзылар болгаш чаңгыс мандаттыг округтар аайы-биле соңгудар депутаттарның

саны хевээр арткан 16 болгаш 16 — ону Тыва Республиканың Конституциязында быгылап айыткан болгай. Өскерилген чүве чүл дээрге, партийжи даңзылар ам хаагыг болур. Партия ол даңзыны сес регион бөлүүндөн хөй эвес кылдыр чарып болур эргелиг. Регионда бөлүк бүрүзүңгө ийден эвээш эвес чаңгыс мандаттыг округтар турар. Кандидаттарны партийжи даңзыга канчаар хуваарын партия боду билер, ынчангаш **октябрь 8-те соңгукчулар чүгле бюллетеньде кирген партиялар аразындан шилиге кылар апар.** 2003 чылдың хоойлузун езугаар соңгукчу партия-биле кады ук партияның даңзызында тодаргай кандидатты база шилип ал болур турган (ажык даңзылар системазы).

Ажык даңзылар дээни оларның составында кымнар кирип турарын соңгукчулар билбес болур дээни ол эвес: ооң иштинде үштөн эвээш эвес кандидатты бюллетеньге кириер, а регионнарга үлээн таварылгада — бир регионга-ла ийден эвээш эвес. Кандидаттарның бүрүткелин болгаш даңзызын массалыг информация чепсектеринге чарлаар.

Төлээлекчилер палатазынга депутаттар соңгуурунда онзагай өскерилге чок. Конституцияда

айытканын езугаар 130 депутатты чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарыга соңгуур.

Хоойлуудулга палатазынга соңгулдаларга соңгулда фондурларындын акшаны чарыгдаарының үстүкү кызыгаары дыка өскерилген:

соңгулда каттыжышкыннарынга — 25 млн. рубль; чаңгыс мандаттыг округтарның кандидаттарына — 1,5 млн.

Төлээлекчилер палатазының соңгулдаларында кандидат 200 муң рубльден хөй эвес акшаны ажылгап болур.

Хоойлуудулга палатазынга соңгулдаларыга бюллетеньде «Шупту кандидаттарга удур мен» база «Кандидаттарның шупту даңзыларына удур мен» деп одуруглар чок болур, а Төлээлекчилер палатазынында — артырып каан.

Кайы-даа палатаның депутаттарының соңгулдаларына оларның кайызынга-даа соңгукчуларның 33 болгаш оон хөй хуузу киришкен болза, оларны эрткен деп санаар. Соңгукчуларның эң хөй бадыйлашкынчыл алган кандидаттары соңгугтурган деп санаар.

Ш. МОНГУШ,
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы.

Тыва Республиканың девискээринге алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарын лицензияларының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2006 чылдың июнь 21

№ 788

Кызыл хоорай

1995 чылдың ноябрь 22-деги № 171-ФХ «Этил спиртин, алкогольдуг болгаш спирт холумактыг продукцияны бүдүрерин болгаш садып-саарарын күрүнеден таарыштырарының дугайында» Федералдыг хоойлуга, Тыва Республиканың девискээринге алкогольдуг болгаш спирт холумактыг продукцияны үүрмектеп садарын таарыштырарының болгаш бо ажил-чорудулга лицензия тыпсырының талазы-биле Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Алкогольдуг продукцияны Тыва Республиканың девискээринге лицензияларының Чурумун бадылаар (капсырган).

2. Тыва Республиканың девискээринде аңаа кызыгаарлажып чыдар, алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарын хоруур черлерни тодарадырының Чурумун бадылаар (капсырган).

3. Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың март 3-теги «Тыва Республиканың девискээринге алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарын лицензияларының дугайында» № 222 доктаалы күш чок болган деп санаар (капсырган).

4. Тыва Республиканың Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилели бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парладыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы А. БРОКЕРТ.

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың июнь 21-деги № 788 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринге алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарын лицензияларының чуруму

I. Ниити чүүлдер

1.1. Тыва Республиканың девискээринге алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарын лицензияларының бо Чурумун-биле (моон ыңай – Чурум) Тыва Республиканың бүгү девискээринге организас-эрге-хоойлу байдалы хамаан-чокка бүгү организацияларның алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарын лицензияларының чаңгыс аай чурумун доктаадып кирип турар.

II. Бо Чурумда ажылгаттынып турар кол билиштиннер

Бо Чурумда Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле тодараткан дараазында билиштиннер ажылгаттынып турар.

Лицензиялаары – лицензия тыпсыры-биле холбашкан, лицензияның барын бадыткап турар документилерни эде кылыры-биле, лицензияны түр соксадыры болгаш хавырары-биле холбашкан база лицензиялаар органның лицензия талазы-биле негелделерин болгаш эргежок чугула байдалдарын лицензиялаар ажил-чорудулганы боттандырып турар үеде лицензиаттарның сагып турарын хайгаараары-биле холбашкан хемчеглер.

Лицензия – лицензиялаар ажил-чорудулганы боттандыраарына чөлшээрел (эрге), ыңчаарга лицензиялаар органның негелделерин болгаш байдалдарын ыяп-ла сагыыр уjurлуг.

Лицензия негелделери болгаш байдалдары – нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле доктааткан негелделерниң болгаш байдалдарның каттышканы, оларны лицензиат ажилдап тура, ыяп-ла күүседир уjurлуг.

Лицензия дилекчизи – тодаргай ажил-чорудулга кылыры-биле лицензия тыпсырын лицензиялаар органдан дилээн организация.

Лицензиат – тодаргай ажил-чорудулга кылыр лицензиялыг организация.

Лицензиялар даңзызы – тодаргай ажил-чорудулганы кылыры-биле лицензиаттарга берген, түр соксаткан, катап күштүг болган болгаш хавырған лицензиялар дугайында медээлерниң каттышканы.

Алкогольдуг продукция – белең продукцияның хемчээлинде этил спирти, 1,5 хуудан хей болуп турар кылдыр ону холуп ажыглааш, аш-чем чиг эдинден кылган продукция. Алкогольдуг продукция мындыг хевирлерлиг болур: этилдиг ижер спирт, спиртиг суксуннар, вино (пиво)дан аңгыда, ону бүдүрерин болгаш садып-саарарын тускай Федералдыг хоойлу таарыштырып турар).

Этил спирти – аш-чем азы аш-чем эвес чиг эттен спирт ажылдылганы-биле азы этиленден кылган, оон хайындыргаш арыглаваан азы арыглаан спирт.

Этилдиг ижер спирт – арыглаан этил спирти, ону аш-чем чиг эдинден кылыр болгаш чымчаткан сугну белең продукцияның хемчээлиниң 95 хуузу чедир холаан болур.

Спирт холаан продукция – спирт холаан аш-чем эвес продукция болгаш спирт холаан аш-чем продукциязы, ында белең продукцияның хемчээлиниң 1,5 хууздан хей этил спирти кирип турар.

Спиртиг суксун – этил спиртин ажыглааш, аш-чем чиг эдинден кылган алкогольдуг продукция, ол винога болгаш пивога хамаарышпас.

Лицензиялаар орган – Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы, аңаа берген бүрүн эргелерин езугаар лицензиялаар ажилды чорудуп турар.

Алкогольдуг продукцияны саарылгазы – садып алыры (ооң иштинде кирип садары), бээри (ооң иштинде үндүр садары), шыгжары болгаш үүрмектеп садары.

Алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садары – алкогольдуг продукцияны хуузуңда ажыглаары-биле азы бажыңга ажыглаары-биле (улай садар сорулга чокка) сайгарар ажил.

Девискээри тускайлаң объект – лицензиялаар ажилды

кылып турар болгаш чогуур организацияның составынче кирип турар өске объектилерниң адресинден өске адреске туруп турар объект (ук организациядан девискээр талазы-биле тускайлаң туруп турар кезек, ында турум ажилдаар туруштарны кылган).

Магазин – барааннар садар азы садып алыкчыларга ачы-дуза көргүзөр кылдыр тускай дерээн турум бажың азы оон кезээ, ол садыглаар, дузалал, башкарылган болгаш амьдырал хандырылган өрээлдерлиг болгаш барааннарны хүлээп алып, шыгжаар база оларны садарыңга белеткээр өрээлдерлиг болур.

Павильон – садыглаар залдыг болгаш бараан курлавырын шыгжаар черлиг, бир азы элээн каш ажилдаар туруштуг, дериглиг чер.

Майгын (ларек) – чыыры болгаш чазары дүрген, баартактыг чер, садыглаар зал, бараан шыгжаар чери чок, садыглаар бир азы элээн каш кижичи турар, бараан курлавыры чаңгыс хүнге четчир болур.

Киоск – садыг дериглери-биле хандыртынган чер, ол садыглаар зал болгаш бараан шыгжаар чер чок, чаңгыс садыгжылыг, ооң чанынга бараан курлавыры турар.

Садыглаар шөл – садыглаар залдыг болгаш садып алыкчылар-биле ажилдаар шөлдүг чер. Бараан хүлээп алып, шыгжаар, барааннарны садарыңга белеткээр черлер ук садыг шөлүнө кирбес.

Садыг объектинге кожа чыдар девискээр (моон ыңай – кожа девискээр) – садыг точказы-биле кожа девискээр (бажыңнар аразы кодан ишти, чуртталга бажыңнары, албан бажыңнары, бүдүрүлгелер, албан черлери).

III. Алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарын лицензиялаары

Лицензия болгаш лицензия хоолгазы

3.1. Алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарының лицензиязы болза, ында айыткан ажил-чорудулганың ол хевирин боттандыраарын доктааткан хуусаада чөлшээрел турар, а ол ышкаш Тыва Республиканың девискээринге ону боттандыраарының негелделерин тодарадып турар албан хуузуңуң документизи болур.

Лицензиялаашкын кылырыңга Россия Федерациязының Экономика яамызының бадылааны чаңгыс аай хевирниң типографтыг бланкыларын – хуудустарын ажыглаар. Лицензиялар хуудустары учет сериялыг болгаш номерлиг турар. Лицензия хуудустары болгаш лицензия хоолгалары көргүзөр кижичиң ажыглаары үнелиг саазын деңгелдиг камгалал чергелиг болур. Алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарының лицензиязының хуудузу камгалаттынган полиграфия продукциязы болур. Олар шыңгыы отчеттук документ болуп турар.

Лицензияларның болгаш лицензиялар хоолгаларын Тыва Республиканың алкоголь продукциязынга күрүне монополиязын хандыраар талазы-биле албаны (моон ыңай – лицензиялаар орган) алып, учеттаар болгаш шыгжап кадагалаар.

3.2. Россия Федерациязының өске субъектининиң тывысканы алкоголь продукция садарының лицензиязы Тыва Республиканың девискээринге Россия Федерациязының субъектилеринин аразында чогуур дугуржулга бар таварылгада күштүг болур.

3.3. Лицензияга дараазында чүүлдерни айыткан турар: – лицензияны тывыскан органның ады; – организацияның ады, турар чери, юридиктиг адреси; – алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садар черниң адреси;

– кандыг ажилды кылзын дээш лицензияны тывысканы; – лицензияның күштүг болур хуусаазы; – лицензиялаан ажилды кылырының негелделери; – лицензияны бүртүккөн дугаар болгаш тывыскан үези.

3.4. Лицензияга лицензиялаар органның удуртукчузу (ол чок таварылгада – удуртукчунуң оралакчызы) ат салыр, ук органның таңмазын бадыткал кылдыр салыр.

3.5. 2006 чылдың июль 1-ден эгелеп, лицензияны 3 чыл азы Тыва Республикада бүртүктеткен, организас-эрге-хоойлу хевиринден хамаарылга чокка, организацияларның лицензия алыры-биле кирип билдиришкининде айыткан оон эвээш хуусаада тыпсыр, олар устав капиталын төлээр болур уjurлуг (хей-ниити чеменилгениң болгаш херглекчилер кооперациязының организацияларындан аңгыда).

3.6. Организацияга тывыскан лицензия ооң тускайлаң кезектериниң ажылынга хамаарыштыр база күштүг болур. Ындыг кезек бүрүзүңге ажилдаар кылдыр лицензия тывыскан органның таңмазын салган лицензия хоолгазын тыпсыр.

3.7. Лицензияда азы лицензияның капсырылганында айыткан адресстиг чүгле ыңдыг объектилерге лицензия күштүг болур.

3.8. Лицензияларның хоолгаларын лицензиялаар орган бүртүктээр болгаш олар кол лицензияны тывыскан үеден эгелээш, ооң күштүг болур хуусаазы төңгүже чедир күштүг болур.

3.9. Лицензияны болгаш лицензияның хоолгазын өске юридиктиг эргелиг черге дамчыдып бээри хоруглуг.

3.10. Лицензияны лицензиаттың билдиришкинин барымдаалааш база ыңдыг лицензияның хуусаазы доозулганда күш чок болдурган туруп болур.

3.11. Лицензиялаар орган күштүг болурун түр соксаткан лицензияларның, күш чок болдурган лицензияларның ниити даңзызын кылып турар.

IV. Лицензияларны тыпсырының чуруму

4.1. Лицензия дилээн чер лицензияны алыры-биле дараазында документилерни лицензиялаар органга кириер: а) доктааткан хевирниң лицензиязын тыпсырының дугайында билдиришкини, аңаа долу адын болгаш

организас-эрге-хоойлу хевирин долузу-биле, турар черин, чогуур банкының санажылга санын база адын айтыр;

б) өңчүге эргезин азы садыг объектилерин, складтарны түр ээлеп база ажыглап турарын бадыткаан документилерниң хоолгаларын (өңчүге эргениң херечилели, аренда керээзи болгаш өске-даа) болгаш садыг объектилерин тодарадып турар документилерниң хоолгаларын (техниктиг паспорттун хоолгазын азы оон ушта бижилгени садыглаар болгаш склад черлериниң схемазы болгаш экспликациязы-биле);

в) тургузукчу документилерниң (устав) хоолгазын, бир эвес хоолгаларны нотариус бадыткаваан болза бодун көргүзөр;

г) күрүне бүртүкелениң дугайында база лицензия дилеп турар организацияның бүртүктеткен черинге юридиктиг эргелиг кылдыр учетка тургусканының херечилелдериниң хоолгазын (бир эвес хоолгаларны нотариус бадыткаваан болза боттарын көргүзөр), бир эвес тускайлаң объектилер бар болза, – объектинин туруп турар черинге үндүрүг учедунга тургусканының дугайында үндүрүг органының медээзи;

д) дараазында хемчээлдерлиг устав капиталы (устав фондузу) организацияда (хей-ниити чеменилгезиниң болгаш херглекчилер кооперациязының организацияларындан аңгыда) барын бадыткап турар документ:

– алкогольдуг продукцияны көдээ суурларда үүрмектеп садып турар организацияларга – 50 муң рубльден эвээш эвес;

– алкогольдуг продукцияны муниципалдыг районнарның административтиг төптеринге үүрмектеп садып турар организацияларга – 500 муң рубльден эвээш эвес;

– алкогольдуг продукцияны хоорай черлеринге болгаш Ак-Довурак хоорайның хоорай округунга үүрмектеп садып турар организацияларга – 500 муң рубльден эвээш эвес;

– Кызыл хоорайның хоорай округунга – 900 муң рубльден эвээш эвес;

е) чогуур муниципалдыг тургузугнуң чагыргазы-биле чөлшээрелде (кожа девискээр дугайында медээлер);

з) күрүнениң санитария-эпидемиология хайгааралының болгаш күрүнениң өртке удур албанының органның чөлшүнгөн түңнели;

и) үндүрүг органындан шыңзылгалар: – билдиришкин кирип черниң үндүрүлгелер болгаш чыылдалар төлээр талазы-биле өрөз чогуунуң дугайында; – контроль-касса машиназының барының дугайында, бир эвес девискээр талазы-биле тускайлаң элээн каш объектилерде ажилдап турар таварылгада объект бүрүзүңге аңгы кылдыр.

4.2. Бо Чурумунуң 4.1. пунктунда айытканындан өске документилерни билдиришкин кирип черден негээрин болдурбас.

4.3. Лицензия алыры-биле кирип бүгү документилерни лицензиялаар орган бүртүктээр болгаш экспертизазын кылыр.

4.4. Лицензияны тыпсырының азы тыпсырындан ойталаанының дугайында шиитпирни эргежок чугула бүгү документилерни кошкан билдиришкини бүртүктээр хүнден сонгаар 30 хонуктан орайтатпайн хүлээп алыр.

Немелде экспертиза чорудары херек апарганда айыткан хуусааны ол үе дургузунда, ыңчалза-даа 30 хонуктан хей эвес хуусаага узаткан туруп болур, ол дугайын билдиришкин ээзинге дыңнадыр.

4.5. Лицензиялаар орган лицензияны тыпсыр дугайында шиитпир хүлээп алырының мурнунда күштүг болуп турар хоойлужудулганың доктаатканы лицензиялаашкын негелделеринге организацияның дүгжүп турарын хынаар эргелиг.

Айыткан хыналданың түңнелдери-биле чогуур объектилерни хынаанының актызын тургузар. Лицензия дилеп турар черге хыналданың түңнелдериниң дугайында дыңнадыр, ол хыналда актызынга ат салыр.

4.6. Билдиришкин ээзи хоойлу, езугаар доктааткан чурум езугаар лицензия тывыскан дээш төлөвирни кылганының дугайында документини киригенин соонда, тускайлаң кезектер бар таварылгада лицензияларның хоолгаларын тывысканы дээш төлээр соонда лицензияны тыпсыр.

4.7. Ындыг лицензияның күштүг болурунун хуусаазын организацияның дилээ-биле, лицензиялаар органга бижимел билдиришкини, үндүрүлгелер болгаш чыылдалар талазы-биле өре чок деп үндүрүг органының шыңзылганын база лицензияны тывысканы дээш чыылданы төлээниң дугайында документини киригенде, лицензияны тыпсыр бээр. Ындыг лицензияны организацияның дилээ-биле 3 чыл чедир хуусаалыг узаткан туруп болур.

Лицензиялаар орган лицензияның күштүг болурунун хуусаазын узадырының дугайында билдиришкини 15 хонук дургузунда өөренип көөр болгаш лицензияның күштүг болурунун хуусаазын узаткан азы ук хуусааны узадырындан ойталаан дугайында шиитпирни хүлээп алыр. Чогуур шиитпирни хүлээп алган соонда үш хонук дургузунда организацияга дыңнадыр, а бир эвес лицензияның күштүг болурунун хуусаазын узадырындан ойталаан таварылгада ойталааның чылдаганының дугайында база дыңнадыр.

4.8. Организацияны эде организастаан таварылгада лицензияны эде кылырын организацияның азы оон эрге-хоойлу езугаар орнунда черниң билдиришкинин езугаар ону алырының доктааткан чурумун барымдаалап чорудар.

4.9. Организацияның ады өскерилген таварылгада (ону эде организастаанда), ооң турар чери өскерилгенде азы оон тускайлаң кезектериниң лицензияда айыткан турар черлери өскерилгенде, лицензияда айыткан өске-даа медээлер өскерилгенде, а ол ышкаш лицензияны чидирген таварылгада лицензияны эде кылырын айыттынган өскерилгелерни азы лицензияны чидиргенин бадыткап турар документилерни капсырган организацияның билди-

ришкенин барымдаалап боттандырат. Бо таварылгаларда мурнунда берген лицензияны лицензиялаар органга эгиткенде (чидирген таварылгадан аңгыда), чаа лицензияны, лицензияда айыткан күштүг болур хуусааны хевээр арттыргаш, тыпсып бээр.

4.10. Лицензияны эде кылырының дугайында билдиришкенин ону эде кылыры эргежок чугула апарган байдалдарның туруп келгениниң соонда 30 хонук дургузунда лицензиялаар органга кирирет.

4.11. Лицензияны эде кылырынга чедир организация азы эрге-хоойлу езугаар ооң орнунда чер бодунуң ажил-чорудулгазын мурнунда тывыскан лицензияга үндезилеп боттандырат.

Лицензияның хоолгазын чидиргенде ону алырының чурумун езугаар хоолганы тыпсыр.

V. Лицензия тыпсырындан ойталаары

5.1. Алкогольдуг продукцияны садарынга лицензияны тыпсырындан ойталаары:

- кириген документилерде шын эвес болгаш хажыткан медээлер бар болганда, документилерни четче кирибээнде;
- билдиришкени кириген черниң ажылдаар байдалдары болгаш эрге-байдалы доктаатынган лицензия негелдеринге дүүшпейн турар таварылгаларда;
- лицензия чыылдазын доктааткан хемчээлге дүүштүр төлөвээнде.

5.2. Лицензия тыпсырындан ойталаанының дугайында дыңнадыгы чогуур шийтпирни хүлээп алганының соонда, ойталаанының чылдагаанын айыткаш, 3 хонук дургузунда билдиришкенин ээзинге чорудар (тыпсыр).

VI. Лицензияны түр соксадыры, катап ажылдадыры, соксадыры болгаш хавыраары

6.1. Алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарының лицензиязының күштүг болурун материалдарга үндезилээш, лицензиялаар органның шийтпирни-биле, контроль боттандырат өске органнар, а ол ышкаш лицензиялаар органның бодунуң идепкейи-биле дараазында үндезиннер-биле чок кылыр:

лицензия негелделерин база лицензияның ажыл-даарының байдалдарын хажыдып турарын чайладыр дээр лицензиялаар органның негелдезин лицензиат күүсетпээнде;

лицензияны эде кылырының дугайында билдиришкенин доктааткан хуусаада кирибээнде;

доктааткан хуусаада лицензия чыылдазын төлөвээнде; лицензиялаар органга алкогольдуг продукцияны сайгарганының хемчээлиниң дугайында медээлерни, декларацияларны доктааткан хуусаада кирибээнде азы чогуур өйүнде кирибээнде;

организация күрүне статистиказының органынга алкогольдуг продукцияны садып-саарганының хемчээлиниң дугайында медээлерни доктааткан хуусаада кирибээнде;

Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күштүг болуп турар хоойлужудулгазында алкогольдуг продукцияны садарының дүрүмнерин үрээнде;

лицензия байдалдарын болгаш лицензиаттың албан күүседери негелделерни күүсетпээнде; билдиришкени ээзиниң кириген документилеринде шын эвес болгаш хажыдыгылыгы медээлер бар болганда.

Лицензиялаар орган лицензияның күштүг болурун түр соксадыр, катап күштүг болдурар дугайында шийтпирни хүлээп алган соонда үш хонук хуусаада ооң дугайында лицензиатка болгаш контрольдаар органнарга бижимел-биле дыңнадыр.

Лицензияның күштүг болурун илерээн хажыдышыкын-нарны чайладырынга эргежок чугула хуусаа дургузунда түр соксадыр. Айыткан хуусаа б айдан хөй болбас ужурулг. Бир эвес айыткан хуусаада лицензиат айыттынган байдалдарны чайлатпаан болза, лицензиялаар орган лицензияны хавырып чок кылырының дугайында билдиришкенин судка кирир хүлээлгелиг.

Лицензиялаар орган лицензияның күштүг болурун түр соксадыр дугайында шийтпирни хүлээп алганы хүннүң соонда 7 хонук хуусаадан орайтатпайн, алкогольдуг продукцияны сайгарганын болдурбас сорулга-биле алкогольдуг продукцияның артыын санаар болгаш дузалал өрээлдерни диизелээр.

Лицензияның күштүг болурун түр соксадырынга чедирген байдалдарны чайлатканының дугайында лицензиаттың билдиришкенин алганының соонда лицензияның күштүг болурун түр соксаткан лицензиялаар орган 10 хонуктан орай эвес хуусаада лицензияны катап күштүг болурун азы ону күштүг болдурарын ойталаарының дугайында шийтпирни хүлээп алыр.

Лицензиялаар орган чогуур шийтпирни хүлээп алганда лицензия катап күштүг болган деп санаттынар, ол дугайын 3 хонуктан орай эвес хуусаада лицензиатка болгаш контрольдаар органнарга дыңнадыр.

Тускайлаң объектиге лицензияның күштүг болурун түр соксатканын лицензиялаар органның шийтпирни-биле кылыр, лицензияның күштүг болурун кайы хире хуусаада түр соксатканының дугайында лицензияга демделди кылыр. Девискээр талазы-биле тускайлаң объектиге ажылын чорудар барымдаазы болур лицензияның хоолгазын лицензиат лицензиялаар органга лицензияның күштүг болурун түр хуусаада соксаткан үе дургузунда дужаап бээр, лицензия катап күштүг болурга ону лицензиатка эгидер.

6.2. Алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарының лицензиязын лицензиялаар органның билдиришкенин езугаар суд шийтпирни-биле күш чок болдурган туруп болур.

Ындыг лицензияны судтун күш чок болдуруп соксадырының барымдаазы болза:

- ындыг лицензияны алыры-биле лицензия дилекчизиниң кириген документилеринде шын эвес азы хажыткан көргүзүглөр илерээнде;
- алкогольдуг продукцияны федералдыг тускай маркалар азы акциз маркалары чокка, а ол ышкаш өттүндүр мегелеп кылган маркаларды үүрмектеп сатканы;
- лицензиялаар органның лицензияның күштүг болурун түр соксадырының дугайында шийтпирни күүсетпээни;
- алкогольдуг болгаш болгаш спирт холумактыг

продукцияны бүдүргөн болгаш сайгарган хемчээлиниң дугайында декларацияларга чыл дургузунда база катап шын эвес медээни бергени азы айыткан декларацияларны лицензиялаар органга чыл дургузунда база катап чогуур хуусаазында кирибээни;

чыл дургузунда лицензиаттың чаңгыс ол-ла хажыдышыкын кылганы дээр лицензияның күштүг болурун база катап түр соксатканы;

садыглаар өрээлдерин лицензияга дүгжүп турарын хынаар органы лицензиялаар органга лицензиаттың бербээни;

лицензия байдалдарын болгаш лицензиаттың албан күүседир ужурулг негелделерин күүсетпээни; лицензияның күштүг болурун түр соксатканынга чедирген байдалдарны доктааткан хуусаада эдип күүсетпээни;

алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садып турарының дугайында медээниң күрүнең автоматчыткан медээ системазында чок болуп турары (2006 ч. июль 1-ден);

алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садып турар үеде хоойлужудулга езугаар доктааткан кызыгаарлашкыннарны сагывааны.

Судтун шийтпирни дүрүм езугаар күштүг болуп киргиче чедир лицензиялаар орган лицензияның күштүг болурун түр када соксадыр эргелиг.

6.3. Юридиктиг эргелиг черни чок болдурган үеде эгелээш, лицензия юридиктиг күш чок болур болгаш бодунуң күштүг болурун чидирет.

6.4. Алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарының лицензиязының күштүг болурун түр соксадыр дугайында шийтпирни азы ындыг лицензияны күш чок болдуруп хавыра дугайында билдиришкенин судка киригениниң дугайында лицензиялаар орган билдиришкени ээзинге чылдагаанын айыткан барымдаалыг кылдыр ындыг шийтпирни хүлээп алган соонда 3 хонуктан орайтатпайн бижимел-биле дыңнадыр.

6.5. Лицензияны күш чок болдуруп хавырган таварылгада организацияның билдиришкенинге үндезилээш, лицензияны күш чок болдурганының чылдагаанын барымдаалап лицензиялаар орган алкогольдуг продукцияның артынычызын, ооң хемчээлин тускай демделел кылдыр лицензияга бижээш, шыгжаар болгаш сайгарар эргени берип турар түр чөпшээрелди тыпсыр эргелиг. Ындыг продукцияның артыын сайгарарын лицензиялаар органын контролю-биле боттандырат.

6.6. Лицензиялаар орган тывыскан, түр соксаткан база хавырган лицензияларның бүрүткелин чогуур өйүнде кылыр.

VII. Алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарын боттандырат албан негелделериниң болгаш байдалдарың даңгызы

7.1. Лицензиат Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазын, экологтук, санитарлыг, арыг-шевер, өртке уdur нормаларын болгаш дүрүмнерин ыяап-ла сагыр ужурулг.

7.2. Алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садып турарынга күрүне контролюн чорудуп турда, лицензиат контролдаар органнарның лицензияны болгаш алкогольдуг продукцияны садып-саарары-биле холбашкан документилерни көргүзериниң дугайында негелдезин албан күүседир ужурулг.

7.3. Этил спирти белең продукцияның хемчээлиниң 15 хууздун хөй болуп турар алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садып турар организациялар 50 дербелчин метрден эвээш эвес нити шөлгү садыглаар болгаш склад кылдыр ажыглаар турум өрээлдерлиг, камгалал сигнализациялыг, документилер болгаш акша шыгжаар сейфтерлиг, контроль-касса техникалыг болур ужурулг.

7.4. Лицензиат квартал саанында отчеттуг үе доозулган соонда 10-нүн хүнүндөн орайтатпайн, алкогольдуг продукцияны үүрмектеп сайгарган хемчээлдериниң дугайында доктааткан хевирин декларациязын лицензиялаар органга кирир хүлээлгелиг.

7.5. Алкогольдуг продукцияны садар бетинде садыгы ооң шынарын (даштыкы байдалындан), хааржааның бүдүнүн, бараанда чогуур марканың болгаш бараан болгаш ооң кылыкчызының (берген черниң) дугайында медээниң барын хынаар хүлээлгелиг.

VIII. Алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарының лицензиязын тывысканы, лицензияның хоолгазын тывысканы база лицензияны эде кылганы дээр төлөвирниң хемчээли болгаш чуруму

8.1. Лицензияны тыпсыры, лицензиялаар органның таңма басып бадыткааны лицензия хоолгазын төлөвирлиг үндезинге кылыр, ол үндүрүг төлөвирни эвес болур.

8.2. Лицензия алыр, лицензияны эде кылыр, хоолганы бээр дугайында лицензиялаар органга билдиришкени кирирде билдиришкени ээзи 5200 рубль хемчээлдиг төлөвирни кылыр. Алкогольдуг болгаш спирт холумактыг продукцияны үүрмектеп садар кылдыр организацияга тывыскан лицензия, бир эвес ооң тускайлаң кезектериниң турар черлерин ыяап-ла айыткан таварылгада, оларның ажылынга база күштүг болур.

8.3. Төлөкчи чыл санында – лицензияның күштүг болуп турары чыл бүрүзүнде төлөвирни боду тускайлаң кылыр. Төлөвирни дараазында хуусааларда кылыр:

лицензия алыр дугайында билдиришкени берип тура, төлөвирни ук билдиришкенин бээриниң мурнунда (ук лицензияның күштүг болурунун бирги чылы дээр) төлээр; лицензияны болгаш ооң хоолгазын алырда, ук лицензияның күштүг болуп киргениниң хүнүндөн орайтатпайн (хүн болгаш ай) төлээр (лицензияның күштүг болуп турары чыл бүрүзү дээр).

8.4. Лицензиялаар орган лицензия тыпсырындан ойталаан азы лицензия тыпсырының дугайында билдиришкенин дедир алганда төлөз чыылда өрттөн эгидер, ыңчаарга лицензия тыпсырының дугайында билдиришкенин болгаш кириген өске-даа документилерни чугаалажып көөрү-биле холбашкан лицензиялаар органның чарыгдалдарын оон казып каатар.

8.5. Организацияны эде организастан таварылгада лицензияны ону алырынга хамаарыштыр доктааткан чурум езугаар организацияның азы ооң эрге-хоойлу езугаар ону

солаан черниң билдиришкенин барымдаалап эде кылыр.

8.6. Организацияның ады өскерилген (ону эде организастаанда), ооң туруп турар чери азы тускайлаң кезектериниң лицензияда айытканы турар черлери өскерилген, лицензияда айыткан өске-даа медээлер өскерилген таварылгада, а ол ышкаш лицензияны чидирген таварылгада лицензияны эде кылырын айыткан өскерилгелерни болгаш лицензияны чидирген бадыткап турар документилерни кошкан организацияның билдиришкенин барымдаалап боттандырат. Бо таварылгаларда лицензияны эде кылырын лицензияда айыткан ооң күштүг болурунун хуусаазын хевээр арттыргаш, мурнунда тывыскан лицензияны лицензиялаар органга эгиткенде (ону чидиргенден аңгыда) боттандырат.

8.7. Лицензияны эде кылырының дугайында билдиришкенин лицензияны эде кылырынга чедирген байдалдарның тыптып келгениниң соонда 30 хонук дургузунда лицензиялаар органга кирирет.

8.8. Лицензияны эде кылып турар үеде организация азы эрге-хоойлу езугаар ону солаан чер бодунуң ажил-чорудулгазын мурнунда тывыскан лицензияга үндезилеп чорудар.

8.9. Лицензияны эде кылыр дугайында шийтпирни лицензиялаар органның хүлээп алырының хуусаазы лицензияны тыпсырының азы ону тыпсырындан ойталаанының дугайында шийтпир хүлээп алырының хуусаазындан хөй болбас ужурулг.

8.10. Девискээр талазы-биле тускайлаң объектиге тывысканы лицензияның лицензиялаар органның бадыткааны хоолгазының орнунга чаа хоолганы тыпсыр.

8.11. Лицензияларны тывысканы, лицензияларның күштүг болурун узатканы, лицензияларны эде кылганы болгаш лицензияларның хоолгаларын тывысканы дээр чылдаларның 80 хууздун республика бюджетинче, 20 хууздун лицензиялаар органның тус санынче кири санаар.

IX. Алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарынга кызыгаарлашкыннар

9.1. Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарын дараазында таварылгаларда хорур:

оларны ажы-биле бүдүргенин болгаш садып-саарып турарын бадыткап турар документилерин кылдырбаанда; дүгжүп турарының сертификаттары чокка, федералдыг тускай маркалар-биле азы акциз маркалары-биле маркалаанда, азы өттүндүр мегелеп кылган маркалар-биле маркалаанда;

18 хар четпээн хамаатыларның садарын; уруглар, өөредилге, шажын-чүдүлге болгаш эмнелге-профилактика албан черлеринге болгаш оларга кожа турар девискээрлерден 100 метрден ырак эвес черлерге; хоойлужудулга езугаар доктааткан алкогольдуг продукцияны садарының дүрүмнерин хажытканда.

9.2. Алкогольдуг продукцияны орнажыр керээ езугаар үүрмектеп садары хоругулг.

9.3. Этил спирти белең продукцияның хемчээлиниң 15 хууздун хөй болуп турар продукцияны дыка айыылдыг черлерге, хамаатыларның массалыг чыылган черлеринге (шериг херегелиниң объектилеринге, вокзалдарга, аэропорттарга, аш-чемни мөөнөп садар рыноктарга база 100 метрден эвээш хемчээлди черлерге) болгаш оларның-биле кожа девискээрлерге, а ол ышкаш ларектарга, киоскилерге, майгын садылгарга, павильоннарга, контейнерлерге болгаш ол продукцияны садарынга таарыштырбаан өрээлдерге үүрмектеп садарын болдурбас.

X. Тыва Республиканың девискээринге алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садары-биле холбашкан тускай камгалал хемчеглери

Алкольдуг продукцияны ооң ажык бүдүргенин болгаш саарып-садарын бадыткавайн (садыг-транспорт бижинген немей шынзылга чокка азы даштыкыдан кири өөрткен алкоголь продукциязынга хамаарыштыр кайылы декларациязынга капсырган шынзылга чокка азы чогуур чурум езугаар бадыткаан оларның хоолгалары чокка, этил спирти 9 хуудан хөй болуп турар алкогольдуг продукцияга хамаарыштыр федералдыг тускай маркалар болгаш акциз маркалары чокка үүрмектеп садарын болдурбас.

XI. Лицензиялаар органның шийтпирни хомудап билдиришкенин чуруму

Лицензиялаар органның шийтпирин лицензиялаар органга болгаш (азы) судка хомудап билдирип болур. Ук хомудалды чугаалажып көөрү-биле билдирикчи, лицензиялаар органнарның төлөлекчилери болгаш хамаарышпас специалистер кирип турар экспертиза кылыр хамаарышпас эксперт комиссиязын тургузуп болур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың июнь 21-деги № 788 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың девискээринге алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарын хораан кожа турар девискээрлерни тодарадырының чуруму

1. Тыва Республиканың бүгү девискээринге алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садарын кызыгаарлаан садыг объектилериниң кожа чыдар девискээрлериниң хемчээли болза алкогольдуг продукцияны үүрмектеп садар объектиге үндүрүп берген чер участогундан уруглар, өөредилге, шажын-чүдүлге болгаш эмнелге-профилактика албан черлериниң объектилериниң, шериг херегелиниң объектилериниң, вокзалдарның, аэропорттарның болгаш аш-чемни мөөнөп садар рыноктарның чер участоктарынга чедир хемчээл 100 метрден эвээш эвес болур ужурулг.

2. Уруглар, өөредилге, шажын-чүдүлге болгаш эмнелге-профилактика албан черлеринге, шериг херегелиниң объектилеринге, вокзалдарга, аэропорттарга болгаш аш-чемни мөөнөп садар рыноктарга кожа чыдар девискээрлерни тодарадырда барымдаалаар чүүлдер болза:

- 1) тудуг нормалары болгаш дүрүмнери;
- 2) хоорай тудушкунунун документациязы;
- 3) өртке уdur нормалар болгаш дүрүмнери;
- 4) чурттакчылыг пункттарының девискээрлерин ажаап-тежээриниң болгаш арыг-шеверни база чаагайжыдылганы хандыраарының негелделери.

Чылдар болгаш кижилер

НАМДАРЫНДАН ХӨЙНҮ БИЛИП АЛЫР БИС

Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчызы, ССРЭ-ниң кадык камгалалының тергиини, күш-ажыл фронтунун киржикчизи, ССРЭ-ниң болгаш Тыва Арат Республиканың Күш-ажылының Кызыл тук орденнериниң эдилекчизи, Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы, XX вектин шылгараңгай кижилериниң бирээзи — Анна Намбраловна Доржунуң эртен чуртталгазының дугайында.

Тываның херээженнерин поликтиг хосталгаже, культура талазы-биле хожудаңгай чоруун чок кылырынче болгаш оларны чаа амыдырал тургузушкунунга эр кижилерден тудак чокка кириштиринче Тыва Арат Республиканың Нам, Чазаа онза кичээгейни 1930 чылдан эгелеп, бирги черниң айтыры кылдыр салып эгелээн. Эмнелге хандырылганы болгаш санитар-чырыдышкын ажылын калбартып чорударынга эмчилерни Москвага чедир өөредириниң чугулазының дугайында белеткел ажилдар эгелээ. Аңаа бары өөренир аас-кежи ам бо хүннерде бистиң аравыстан 2006 чылдың январьда төре аралажып чоруй барган узун назылыг угбавыс Намбрал уруу Таки-Түрүңге (Анна) таварышканы ол.

Ол 1911 чылда Улуг-Хем кожуунун Хендергеиниң Аргалык деп черге төрүттүнгөн. Чүү-даа болза бугу-ле чүвени эскериптер элээди кызыжак апарган мен. Байларның пастанчызындан эгелээ, эртенги катарчызы апаргаш, дүк салырын, тараа тарырын, иштиниң дааранырын өөренип алганым кадык-бергээ чаңчыгарымга дөгүм болган деп, ол сактып чугаалаар. Бирле катап коргунчуг сарыг-думаа (ам болза «чума») деп аарыгдан корткан аалдар тоо быдарадыр көшкүлөй бергенер. Манчын-Хам дээр даайымның ачызында авам-биле акым дириг арткаанар. Шак ыңдыг аарылганың уржундан арбан, сумувус-биле когарап чораан болгай бис деп, улуг улустун чугаазында бадыткал кылдыр база дыңнаан мен. (автор С.О.)

1932 чылда Чадаанга быжар-думаадан (холера, оспа) 2400 кижи аараан. Оларның 50 хууун, 1938 чылда, Шагаан-Арыгга ижин тивинден 288 аараан кижиниң 19 хууун камгалап шыдаваанын болгаш 1941 чылда ССРЭ-ден санитар-эпидемиологг эмчилерниң келгеш ажилдаанының түңнелинде, 1944 чылда байдалдың экижээнин «Шын» солунга үнген материалдан номчаан мен (авт. С.О.), ол коргунчуг сарыг-думаа деп аарыгдан аас-кежик болуп чайлааш, авам Адыг-Түлүш Севилябаа уруу 83 харга чедир чурттааш, мээң «аас-кежиктиг чуртталга деп чүл?» дээр айтырымымга «аас-кежиктиг чуртталга дээрге, өг-бүлезин бузулбас, бот-боттары-биле эпиг-найыралдыг, дузалажып, деткижи чоруунда. Ыяап-ла ажы-төлдүг, оларны ажилгып, шын туруштуг кижизидери ол-дур-ла» диген авамның чагыг-сөзүңге төлөптиг болганым ол иргиб деп, Анна Намбраловна сактып чугаалаар.

1931 чылдың март айда бодумнуң үе-чергелерим кыстар: Ууракпан, Сарыг-Тараа, Серемаа, Чыртакай суглар-биле Москва хоорайда медицинаның төп техникумунга өөрениривис-биле чоруп-

канывыс ол.

Дөмей-балай олурбайн,
Төп-ле черге сургуул херек.
Дөрт-ле кара чаштың
Дөзүндөн кезер херек.

Улуг-Хемниң чыварынга
Уйгу сергеп алылыңар,
Улуг черге Москвага

Угаан кирип алылыңар — деп, ырлажып ап чорааш, чедип келгенивисти-даа билбейн барган бис. Өөредилге орус дылга болганы-биле Варвара Константиновна Конгарова өөренимишаан, биске очулдурукчулап турду. Өөнүң ишти Семен Данилович Шоома Тамбовтуң шериг академиязынга өөренип турган. Оң база бир кады төрээни Евгения Константиновна ТАР-ның сайыттар чөвүлелиниң даргазы Байыр Ондар-биле чуртталга турдулар.

Улуг ССРЭ 1922 чылда үндезлеттинип тургустунган-даа болза, оң сайзыралды алганым кижиги магадап ханмас. Ылаңгыя даштыкы чурттардан өөренип келгенерге хамаарылгазы дыка-ла эки турду. Өөредилгеден дашкаар хостуг үелеривисти төөгүлүг черлерге экскурсияладып, санаторий-курорттарга дыштандырып база турду.

1932 чылдың кышкы дыштанылганын төөгү башкызы Анастасия Ивановна Жукова бистерни эдеттип алгаш, Ленинградтың Эрмитажының хөй-хөй өрээлдеринде делгелгеге чуруктарын могагшылап чокка тайылбырлап бергеш эккелген. 1934 чылда Лебедь башкы Улуг Октябрьның Революциязының төөгүзү Смольнидан эгелээнин болгаш орус хаанарның чылдарында амыдырал-биле бистерни таныштыргаштың, адак сөөлүндө, В.И. Ленинниң Мавзолейин көргүзүп, тайылбырлап берди. Москвадан ырак эвесте Звенигорск курортка 16 хонук дыштандывыс. Сочи хоорайның санаториязынга дыштанышаан, оң чокк девискээринде төөгүлүг черлерни экскурсиялап база көрдүвүс.

Москвага бир улуг байырлыг кежээге чалаан. Аңаа пролетариаттыг шылгараңгай чогаалчызы Максим Горький-биле ужуражып, оң-биле кады танчылааным кайын уттундурар. Арбат метро-зунун тудуу кидин-түлүк чоруп турган. Аңаа дыштаныр хүнеривисте шэфтеп база турдувус. Феодал-шажынчы идеология күштөлип, ында-мында өөренип турарларның аңгы-ызыгууру кымнар чораанарыл деп айтырып Тывага үжүн чылдарның эгезинде күштөли берген турганының салдары-биле «сээң ачаң лама кижиги чорааны-биле школдан сени үндүрзүн дээр бижиң келген-дир» дээрге муңгарап, ыглап чоруп турумда, экизи көргөн, төөгү башкызы Анастасия Ивановна Жукова камгалап каан-на болгай деп, Анна Намбраловна оозун

база сактып чугаалаар.

Шак ынчаар өөренип чурттааш, школавысты дооскаш, эш-өөрүм-биле четкилеп келдивис. Мен Кызыл хоорайның божудулга бажыңыга ажилдап келген бир дугаар тыва акушерка эмчи болганым ол деп, Анна Намбраловна чугаазын уламчылады.

Ынчан Кадык камгалалының яамызының даргазы Антон Аксенев чоруптарга, ону Ленинградтың эмчи институтун дооскан Сергей Агбанович Сереккейниң ажилдааны ол. Тываның бир дугаар эмнелге талазы-биле сайыды апаргаш, аажок идеккейлиг ажилдап кирипкен. Дораан-на Ленин кудумчунда ийи каът эмнелге бажыңын тудуп эгелээ.

Мээң ажилдай берген үемде Кызылдың эмнелге албан черлеринге бисти удуртуп-баштап турган даргаларывыстың интернационалчы өг-бүлезин улустар колдаан ажилдап турду.

Хоорайдан чокк черлерге чалалгалар база үзүлбес турган. Бир катап Чербиден аныяк херээжен кижиниң ээди аараан, берге байдалда деп чалалга алгаш, чеде бээримге, мени мурнай-ла лама, хамнарын хооп эккел алган улус болду. Мындыг таварылгада оларның дузалап шыдавазын билер болгаш дүрген-не үнүп, өгнү хостаарын дилеп алгаш, элээн үр хемчег алганым соонда, аныяк ие чиигеп, божуп алды. Өгнүң эр ээзи баштай чалап алганарын элээн чемелеп, чүве-даа чугаалады.

Өөм ишти Иван Ивандаевич Доржуну Таңды кожуунунче кочпо даргаладып чорудупкан. Бай-Хаак эмнелгезинге ажилдай бергенимде Могайдан чаа божаан иениң уруг сыртызы саадаан деп, шанактыг оол чалап чедип келген. Дедир бар чыда, дүне бөрүлерге өдөккө кири сүрдүрген черим база бар. Ынчап чорааш, ол иениң амы-тынын база камгалап алган-на болгай мен деп, Анна Намбраловна чугаазын уламчылады. Шетинкин-Кравченко кудумчузунче көже бергеш, Бүрбүлөр, Кошкароттар, Кара-оолдар деп кожоларлыг апарган бис. Кара-оолдун кадайы Долбаа угбай «уруум Фая школазын дооскан, бажыңга келиңер» деп чалаан. Чаа-ла шайлап эгелей бергенивисте Данзырын Сат келгеш, «па, чүге конрт болгаш феодал уруун мында олуртуп алган силер? Бо улус моон үнемс болза, мен борта олурбас мен!» — деп алгырды. Өгнүң ээзи: «Бо канчап бардырар! Сээң чалаан улустарың эвес-тир. Мээң кончуг хүндүлүг кожоларымдыр деп биске болчуп эгелээ. Бистиң тыва улустун «бак чүве сүрбес» деп чугаазын бодааш, ол дээр ону сүрүп, чугаа-соот-даа кылбадывыс. Ол болган ужуражылга сөөлүндө Данзырын Сат-биле бо-ла хурал-сулаага ужуражы бээримге, «па сен база нам кежигүнү кижиги сен бе?» дээрге, «хоранын сөглээң кижиниң ханы ханар, кодурун дырбаан кижиниң кижигири ханар» дээрин билер силер бе дээримге, ол сөөлүндө буруузу миннип, харын төрөл бис деп, чашпаалаар апарган.

1946 чылда областың күүсекчи комитетиниң даргазы мени кел дээр. А.М. Чымба дарганың

кабинетинге-даа кирип чорбаан болгаш корга-корга чеде бердим. Кандыг-даа эпиг-ээлдек хүлээп алышкын чокка: «Мында сеңээ Күш-ажылдың Кызыл тук ордени чыдар чүве-дир. Ма ап ал» дээр ол-ла... Тывыскан кижиги ол хире меңээ хамаарылгалыг болганда дээр, кымга, чүге-даа чүве чугаалавайн, өггө эккелгеш, шыгжап каапкан мен.

1950 чылдың июль 22-де улуг эмчивис ажилдакчыларын доозаын чыып алгаш, Анна Намбраловнаның хөй чылдарда кадык камгалалының шугумунга могагшылап чокка кижилерниң кадыды дээр ажилдаанын бедии-биле үнелээш, «Кадык камгалалының тергиин ажилдакчызы» болгандыр дээр, хөрээмге значокту кадал бээрге, аңаа өөрээш, билинместей берген черим база бар деп, Анна Намбраловна чугаазын уламчылай берди. Бир-ле катап кады ажилдап турганым Полина Поликарповна Крупская: «Сени бо улустар ажылыңдан кызып үндүр дээр бөлүгелеп эгелей бердилер. Черле дүжүп бербе». Шынап-ла, ынча дидиң бе дээр ышкаш, Екатерина Максимовна Буденко: «Сен мында артык кижидир сен. Орустаарың база багайдыр. Сен биске шаптыктап турар кижиги-дир сен» деп ажыы-биле меңээ кыжанып эгелээ. «Мен төрээң Тывага ажилдаар дээр өөренип алган кижиги-ле болгай мен» деп дидими-биле караанче удур көргөш, басып үне бердим. Удаваанда партияның Кызыл хоорай комитетиниң бирги секретары Петр Тимофеевич Киселев келдирткен. Чеде бээримге, ол мени эпиг-ээлдээ-биле уткуя хүлээп алды. Оң кабинетинде меңээ удур бөлүгелеп алгаш сүлчээ органистаан херээжен эмчилер Е.М. Буденко баштаан беш кижиги олур. Петр Тимофеевич: «Анна Намбраловнаның адресинге хөй-ле үндезин чок хоп-нүгүл чыгган хомудал бижээң-дир силер. Мен ону кончуг эки билер мен. Ол бодунуң-даа, хоорай комитетиниң-даа ажылынга эң-не идепкейлиг киржикчилерниң бирээзи кижиги чүве. Эжиңерни хоптажып маңажырыңарга силерге ыянчыг эвес-тир бе», дээрге кадайларда аас ажар чаңгыс-даа кижиги чок болду.

Москваың Чөөн Чук чоннарының коммунист университетин (КУТВ) дооскан. Ада-иезиниң чурту — Сүт-Хөл кожуунуң Ак сумузу. Авам Ондар омактыг кончуг-даа эки кижиги деп сактып чугаалаар Иван Иванович Доржубиле өг-бүлө тудуп чурттааш, Тая, Ая, Галя болгаш бир оолду Калзаңы дээр өөредилге черлерин доостургаш, эртем-билигге чедир каан бис. Олар Тыва Республиканың улус ажил-агыянының янзы-бүрү адырларында төлөпти-биле ажилдап чоруунга ие кижиги болгаш чоргаарланмас аргам чок. Кандыг-даа үеде оң кижиги мөзү-шынары солуттунмаан. Арыг сеткили, төлөпти күш-ажылы, мергежилниң тергиини, буяныг «хин-ава» Анна Намбраловна Доржунуң арттырып каан намдарындан бис дыка хөйну өөренип билип алыр бис.

Серге ОНДАР.

ШИРБИЛИН ХОЛДАН САЛБАС

Кижиги күжүн ажил төтпес, аза төдер...

(Улегер сөс)

Чурттаар оран-башкы, чурт-девискээрниң арыг-силини кижиниң хөй-аъдын көдүрер, сагыш-сеткилин өөртүр, омакшылын хайындырып, чоргааралын бедидер болгай. Сөөлүг чылдарда Кызылывыстың төп кудумчуларының, ында чуртталга бажыңнарының болгаш албан организация черлериниң девискээрлериниң арыг-силиг апар чыдары кымны өөртпес боор. Бо чугула ажил-херекти боттандыраарынче чонну сырый эвилелдеп, чазын-күзүн хоорайга шеверлел айларын чарлап, ынаар бүгү албан черлерин, чурттакчы чонну хаара тудуп турарын деткиир, чөпсүнер алаар. Маңаа хоорай чагырганың, оң чуртталга-оран-сава бүдүрүлгө эргелелдериниң бо талазы-биле ажил-чорудулгазын чөптүг деп санаар мен.

Хоорай шеверлээшкиниң чымыштыг ажил-үүлезин чугаалап тура, маңаа ында доктаамал ажилдап турар ширбилин холдундан салбас, тус-тузунда боттарыңа онаашкан девискээрлерин аштап-арыглап турар ажилчынарны канчап сагынмай баар боор.

Мен бо каш одуругларымга оларның чүгө чаңгызын адап каар бодай-дыр мен. Ону Сергей Семис-оол огу Монгуш дээр. Аңаа быжыгалаан девискээр Красноармейская кудумчунда, 168, 170, 174 дугаарлыг чуртталга бажыңнарының девискээри.

Сергей Монгуш эртенниң-не чер чырыыры билек, ширбилин холда туткан ажылында турар. Кежээ орайга дээр ол девискээрден ыраваас. Хүнзедир-ле эртен-дүшкөн, дыштанып олурган улустун богун удур-ла аштап-арыглап хүнзээр оол-ла болгай.

Оң харыылап турар девискээриниң арыг-силини кижиниң сагыш-сеткилин, арын-шырайын чайгаар чырыдып кээр. Мен ук девискээрге чуртталга турар болгаш оң кызымаан магадап, ажилгырын чаптаар мен. Эртен эрте бажың даштыңа үнүп кээримге, Сергей Монгуш ажилдаан турар. «Үлө бүтсүн» деп мөңдүлээримге, «чоруунуң-ла чогузунам» деп чазык харыылааш, хүлүмзүрүп каар кижиги.

Хоорайда ширбиин туткан кижиги бүрүзү бо аныяк оол дег, кызымак ажилдаарын-на күзээр-дир мен.

«Бажыңның богун дашкаар үндүр ширбиин каарга, дедир кирип кээр» деп чугаа бар болгай. Доңмас-Сугдан эгелээш, хоорайның кыдыкы девискээрлерин бок төгөр черлер кыла бербейн, төп кудумчулар-биле дөмей турар кылдыр аштап-арыглаары чүгө мээң эвес, кижиги бүрүзүңүз изиг күзели болур ужуруг.

Ширбиин туткан кижилерниң арыглап-аштаар шөл-девискээри хөй, кылып турар ажылының чымыгы улуг, оларны үе-шагының чедишпезин эскерип билип, кижиги бүрүзү оларның күш-ажылын үнелеп, хүндүлөп көөрү күзениң.

Төрөөн хоорайывыстың арыг-шевери, оң чагайжыдылганының камгалал-кадагалалы дээр, чурттакчы-даа, чорумал-даа кижилер сагыш човап, бокталдырыкчылар эвес, а арыг-лакчылар болурунче кыйгыдан салылыңар.

Аваа МОНГУШ.

Кызыл Хоорай.

Кижилерниң өрттерге чок бооп турары-биле холбаштыр Кызыл хоорайда күрүнениң өрт-хайгаарал килдизи дүвүрээзинни чарлап тур. 2006 чылдың эрткен айларында өртке 11 кижиги, 2005 чылдың ол-ла үезинде 12 кижиги чок болган. 300 муң чурттакчылыг республика өрттерге ынча кижиниң чыл санында чок бооп турары эң чидиг айтырылганың бирээзи болур.

Өрттерниң болуп турар чылдагаанарын сайгарып көөргө, ол хөй нуруузуңда эзирик кижилерниң от-биле оварымча чок чоруундан өөскүп турар. Ол-ла чылдагаан-биле бо чылда б кижиги амы-тынындан чарылган.

Январь 29-та б дугаар садчылар ниитилелиниң №26 дачазы-

га арагалаашкын соонда, №10 школаның 1990 чылда төрүттүнгөн өөреникчизи чогаадып кылып алганы чылыдар херекселге будун чылыдып ора, удуп калгаш, өрттенген. №1 эмнелгениң эмчилери аар балыг-бышкынныг оолдун амы-тынын камгалап шыдавайн барган.

Өрт чери дүвүрээзинни чарлап тур

Чуртталга чаңгыс

Февраль 26-да Шевченко кудумчунун, 102 бажыңга эр кижиги угарлыг газка хорананып өлгөн. Өрт эзирик кижиниң от-биле оварымча чок чоруундан үнген.

Июнь 15-те болган өрт кижиден эгелээ. Таакпызын кыпсып алгаш, удуй берген эзирик кижиниң холбуду болгаш херек кезин өрттенген. Ол өртке алган балыг-бышкынныдан эмнелгеге өлгөн. Шак ыңдыг өртке онза айыылды тургузуп болур чижектер хүн бүрүде

амыдыралывыста болуп турарын эскерип болур. Ынчалзажок, кижиниң чуртталгазы чаңгыс дээрзин утпайн, от-биле оварымчалыг болузууда, ол боттарывыстың болгаш чокк кижилеривистин, ажы-төлүвүстүн амы-тыны кадалгалаттынып артарының магадылары болур.

А.ГОЛУБЦОВ,
Кызыл хоорайның өртке удур хайгаарал килдизи.

Бо удаа шагдааларга дузалаан

Марафон

Аңаа ТР-нің Чазаның Даргазы Ш.Д.Ооржак, Иштики херектер ямызының удуртулгазы, ажилдакчылары, Чазактың төлээлери, Улуг Хуралдың палаталарының депутаттары, иштики херектер органның хоочуннары дээш, өскелер-даа киришкен.

Кызылда Тываның 5 чылы аттыг стадионга хоорайның иштики херектер эргелелинің материал-техниктиг баазаны бижылаарынче угланган ачы-дуза чедирилгезиниң марафону ол-ла хүн, дүш соонда, болуп эрткен. Ону база тыва милицияның тургустунганындан бээр 81 чылынга тураскаадып эрттирген. Ачы-дуза марафонунуң үезинде стадионга шагдаа ажилдакчыларының ажылап турары ок-чемзектиң болгаш техниктиг дериг-херекселдерниң делгелгези (чуруктарда) база болуп эрткен.

Марафонну Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Донгак ажиткан. Ол хоорайның иштики херектер эргелелинің ажилдакчыларына Тыва милицияның тургустунган хүнү-биле байыр чедиргеш, чедишкеннерни күзүзү, чагырга чериниң өмүнээзинден Кызылдың шагдаа пунктуларына комплект

4 компьютерни болгаш база-ла ынча комплект бажың херекселдерин белекке берген. Оң белээниң нити түңү 250 муң рубль болган. Дмитрий Донгак шагдаа пунктуларының дерилгезинге моон-даа сонгаар дузалаар деп турарын дыңнаткан.

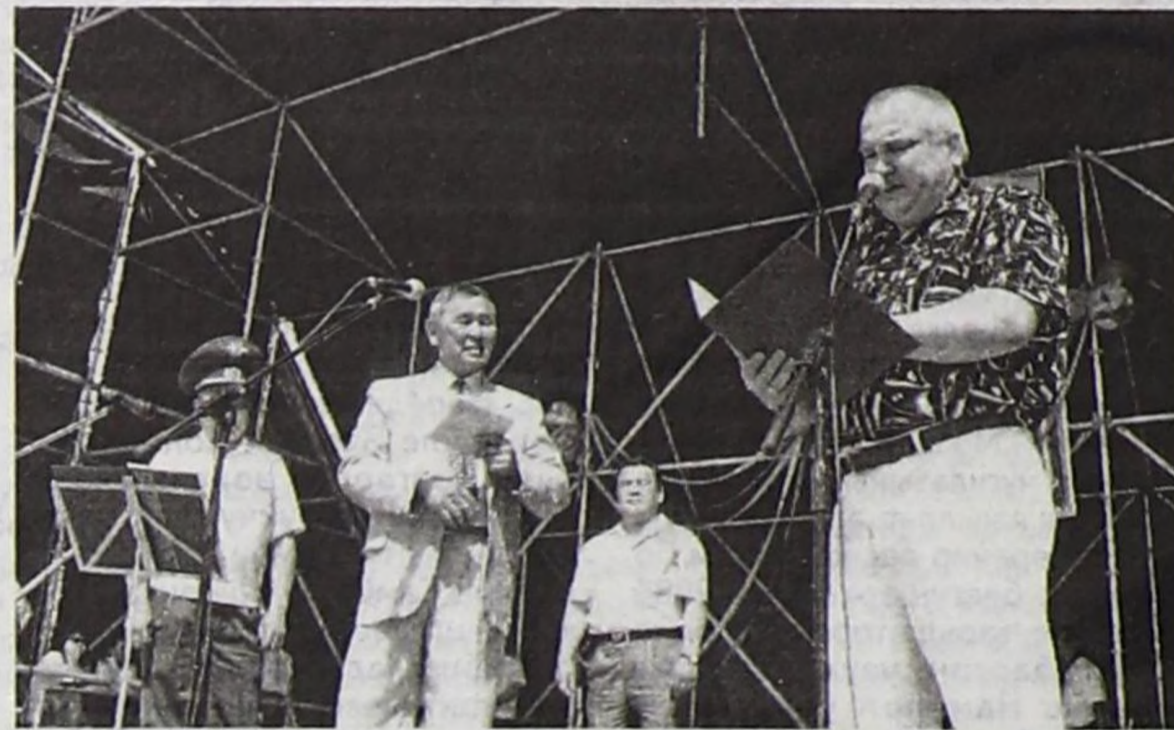
Мэр дараазында хоорайда ниитиниң корум-чурумун тударына улуг үлүг-хуузу болгаш ачы-

Эрткен неделяның төңчүзүнде республиканың иштики херектер органы тыва милицияның үндезилеттинип тургустунганындан бээр 81 чылы демдегеп эрттирген. Июль 1-де эртенгиңиң 10 шакта Тыва Республиканың Иштики херектер ямызының бажыңының чанында албан-хүлээлгезин күүседип тургаш амы-тынындан чарылган шагдаа ажилдакчыларына тураскаадып салган улуг мань дашка боодал чечектер салышыкы болган. Бо чылы ол тураскаал дашка немей, ол-бо черлерге албан-хүлээлгезин күүседип тургаш мөчөөн ажилдакчыларның аттарын сиилбип бижээн мань самбыраларны ийи талазынга тургускан.

хавыязы дээш Кызылдың иштики херектер эргелелинің штабының начальнигиңиң оралакчызы Марина Мостовскихке, патруль-пост албанында рота командири Виктор Лавровка чагырга чериниң Хүндүлел бижиктерин тывысқан.

Дмитрий Донгактың холундан өөрүп четтиришкин бижиктерин участок милициясының төлээзи Алдын-оол Эзир-оолович, эзириктер сергедир черниң ажилдакчызы Вячеслав Ведерников, патруль-пост албанының шагдаалары Аяс Күнзек болгаш Артыш Хомушку алган.

Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелинің начальниги Владимир Монгуштун дужаалы-биле бөлүк ажилдакчылар 500-тен 1000 рубль чедир акша шаңналдарын алган. Оларның аразында Виктория Куулар, Людмила Сидоренко, Андрей Чесноков дээш, өскелер-даа бар, а хүндүлел бижиктер-биле Седен-Дамба Куулар, Дмитрий Новожилов, Мерген Дапыян олар шаңналканнар. Тыва милицияның хүнүн таварыштыр хоорай эргелелинден ниитизи-биле 61 шагдаа ажилдакчызы яңзы-бүрү шаңналдарга төлептиг болганнар, оларның 9-у Иштики херектер ямызының, 1-и Чазак-

тың шаңналы.

Тыва Республиканың Хоойлужудулга палатазының комитеттериниң даргалары Борис Балчий-оол биле Виталий Бартына-Сады марафонга киришкеш, палатаның Даргазы Василий Оюннуң өмүнээзинден байырлыг адрессти номчааш (чурукта), оргтехниканы белекке бергеннер.

Марафон үезинде хоорайның иштики херектер эргелелинің адресинге чылыг-чымчак сестерни чугаалааш, Тыва Республиканың Эге профессионал өөредилге агентилелинің төлээзи Сайлык Тирчинчап, хоорайның социал камгала комитетиниң даргазы Виктор Куулар олар радиотелефоннары дуза кылдыр сөңзөөннер. Кызылдың 1 дугаар божудулга бажыңының коллек-

тиви, республиканың Орук шимчээшкенинге айыыл чок чорук талазы-биле күрүне инспекциязы дээш, өске-даа организациялар яңзы-бүрү белектерни, акша-төгерикиртери бергеннер.

Марафонну Кызыл хоорайның культура ажилдакчылары боттарының солун концерт номерлери-биле үдеп турган. Аныяк шагдаа-

лар чыылганнарның мурнунга даңгыраан бергеннер. Иштики херектер ямызының ОМОН болгаш СОБР отрядтарының дайынчылары көрүкчүлерге көргүзүг оюннары кылганнар.

Бо ачы-дуза марафонун эрттирип турда, аңаа келген көрүкчүлөрүнүң саны эвээш болганы хомуданчыг. Ону чүгле организакчыларның четпес ажылы деп санаар апаар. Марафон доозулган соонда, эргелелдин 200 ажыг шагдаалары хөй-ниитиниң корум-чурумун хоорай девискээринге тудары-биле нарядче үнүпкеннер, а кежээ ол-ла стадионга аныяктарга танцыны организаастаан.

Юрий КӨК-ООЛ.

Авторнун тырттырган чуруктары.

Ленин, 18 дыңнадып тур

Эрткен неделяда (июнь 26-дан июль 2-ге чедир) республиканың девискээринге 117 кем-херек үүлгедии бүрүткеттинген, оларның 61-ин изи-биле истеп тодараткан. Аар кем-херектерден 3 өлүрүүшкүн, кижиниң кадыынга сагышты-биле хора чедирген 18 таварылга, 1 дээрбечи чорук, 8 үптээшкин, 52 оор чорук, 3 орук озал-ондаа болган. Наркотиктиг бүдүмел хавырган 5 таварылга демдеглеттинген.

Июнь 26-да Кызылга бажың оору болган. Ээн турган бажыңның балконунуң демир ханакарктарын үрээш, оон алгы тон, костюм болгаш 8 000 рубльди оорлаан. Ниити когарал — 16000 рубль. Улуг сумкаларлыг 3 эр кижини ол районга ажилдап турган шагдаа ажилдакчылары доктааткан. Олар Кызылдың кайда-даа ажилдавайн турар хамаатылары болган. Кеземче херээш оттурган.

Июнь 27-ниң хүнү — эң коргунчуг болгаш аар хүннерниң бирээзи болган. Хайлыг кара арагалаашкынның түңнелинде, республикага 2 өлүрүүшкүн, кижиниң кадыынга кара өжөгээр хора чедирген 8 таварылга болган, оларның бирээзинге бир кижини амы-тынындан чарылган. Ак-Довуракта Центральный ку-

дүмчүзүңгә хөрээшче бижектеткен 35 харлыг эр кижиниң мөчүзү тывылган. Чидиг бистиг чүүл-биле балыглаткан база бир кижини Чөөн-Хемчик кожуун эмнелгезинге чедирген. Херекке Ак-Довурак хоорайның 41 харлыг чурттакчызы каразыттырып турар. Истелгени Барыын-Хемчик кожуунуң прокуратуразы чорудуп турар.

Июнь 28-тиң дүңезинде Таңды кожуунуң Успенкага суурнуң 17 харлыг чурттакчызы Сенгижик кудумчүзүңгә бир бажыңының хериминиң иштинге турган 2 алюминий фляганы болгаш тазы оорлаан. Ол ону өңнүг металл дужаар черже дужаар сорулга-биле оорлаанын өчүп турар.

Июнь 29-та Тээли — Ак-Довурак автоорукка «ВА3-2109» автомашина удур кел чораан «Иж-планета-5» мотоцикл-биле үскү-

лешкен. Орук озал-ондаанга 3 пассажир ангы-ангы чаданың кемдээшкенин алган. Чолаачыларның кандыг байдалдыг чораанын тодарадыры-биле эмчи хыналдазын чоруткан.

Июль 2-ниң дүңезинде Тес-Хем кожуунуң Берт-Даг суурда бир садыгының эжин үрээш, 1800 рубльге аш-чем аймаан оорлаан. Аңаа суурнуң кайда-даа ажилдавайн турар ийи чурттакчызы каразыттырып турар. Лом болгаш аш-чем, арага, таакпы аймаан хавырган.

Ол-ла хүн Кызылга 4-кү каъттан 4 харлыг оол аңдарылган. Хөй санныг кемдээшкенин оолду республика эмнелгезинге чедирген.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албаны.

ОРУК ХАГДЫНГАН

Тыва Республиканың Орук агентилели Соё хемни кежилдир ыяш көвүрүңүң септеп турары-биле Бирен-Бай-Хаак — Ильинка участкасында автотранспорт шимчээшкенинге Сарыг-Сеп — Владимировка — Бай-Хаак автомобиль оруу 2006 чылдың июль 4-тен октябрь 20-ге чедир хагдынган дээрзин чүзүк сөөртүп, дажып турарларга дыңнадып тур.

МӨӨРЕЙНИ СОҢГААРПАТКАН

2006 чылдың июнь 22-де үңген № 67 «Шын» солунуң сески арнында «Кара-Хөлге ыры мөөрейи» деп эгелиг чарлал парлаттынган. Бай-Тайганың Кара-Хөл сумузунуң каас-чараш бойдузун алган-мактаан эң чараш ыры дээш мөөрейниң Кара-Хөл суурга июль 7-де эртерин ында дыңнаткан турган. Ол мөөрейниң эртер үезин 2006 чылдың сентябрь 15-те 16.00 шакта кылдыр соңгаарлатканын оргкомитет дыңнадып тур.

Чөөн-Хемчик кожуунуң ХБАБ-тың хүндүлүг хоочуну Анай Салчаковна Монгуштуң уруу Чадаананың № 1 школазының башкызы Чечена Кожумбаевнаның аныяк назынында чырык өртемчейден чарлып чорутканы-биле ада-иезинге, төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип олур бис.

А.Х.Ондарның өг-бүлезинден.
Кызыл хоорай.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

e-mail: shyn@tuva.ru

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажил-агый, үлетпүр килдистер — 1-17-09.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7743. Чагыг 78.

АГАР САНЬБЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациясының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле ямызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээш.

Херечилгедиг дугаары — ПИ №16-0610. Индекс 10001, 10011. ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелинің типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүштейн барып болур. Айыптыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.